

Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ПОЛТАВСЬКИЙ ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС

№ 1/2022

POLTAVA LAW REVIEW

**ПОЛТАВСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

«Полтавський правовий часопис»

«Poltava Law Review»

*електронний науковий журнал
виходить чотири рази на рік*

№ 1/2022

**Полтава
2022**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор

Криницький Ігор Євгенович, доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, директор Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Заступники головного редактора:

Гуторова Наталія Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, професор кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Козаченко Анатолій Іванович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теоретико-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Тітко Іван Андрійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Відповідальний секретар

Божко Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Редакційна колегія:

Батигіна Олена Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Гарашук Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Гаркуша Андрій Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, господарського і фінансового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Гринько Лариса Петрівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Кудейкіна Інга, доктор юридичних наук, доцент, керівник навчальної програми юридичного факультету, Ризький університет імені Страдіня (Латвійська Республіка).

Кучерявенко Микола Петрович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, Перший проректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Лаврик Галина Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правознавства Полтавського університету економіки і торгівлі.

Лемешко Олександр Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент, перший заступник голови Полтавської обласної ради.

Пашков Віталій Михайлович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського і фінансового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Полховська Інна Костянтинівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Пуделька Йорг, PhD, суддя адміністративного суду Берліну (Федеративна Республіка Німеччина).

Сидоренко Анна Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Синегубов Олег Васильович, доктор юридичних наук, доцент, голова Харківської обласної державної адміністрації.

Столітній Антон Володимирович, доктор юридичних наук, професор, керівник Полтавської обласної прокуратури.

Шевчик Олександр Сергійович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного, господарського і фінансового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Адреса редакційної колегії: м. Полтава, 36000, проспект Першотравневий проспект, 5

E-mail: poltava_inst@nlu.edu.ua

ЗМІСТ

Божко Володимир Миколайович

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ ІЗ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ В
УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 5

Бражник Андрій Анатолійович, Старокожко Ольга Володимирівна

ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ: ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ..... 19

Губанова Ольга Валеріївна

РОЛЬ ТА МІСЦЕ МЕДІАЦІЇ У ВИРІШЕННІ МЕДИЧНИХ СПОРІВ
(КОНФЛІКТІВ)..... 40

Zub Oleksii Yuriiovych (Зуб Олексій Юрійович)

RE-ENGAGING ON ACCESS TO JUSTICE IN THE GAMBIA
(ВІДНОВЛЕННЯ ДОСТУПНОСТІ ДО ПРАВОСУДДЯ В ГАМБІЇ)..... 51

Козаченко Анатолій Іванович

АГРАРНА РЕФОРМА ПОЧАТКУ ХХ СТ. ТА УЧАСТЬ У ЇЇ ПРОВЕДЕННІ
ПОЛТАВСЬКОГО ЗЕМСТВА..... 79

Куцепал Світлана Вікторівна

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР..... 94

Михайліченко Тетяна Олександрівна, Забуга Юлія Юріївна

ПРАВО НА ЦИВІЛЬНУ ВОГНЕПАЛЬНУ ЗБРОЮ..... 105

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... 127

УДК: 352.075

ORCID: 0000-0002-3963-8461

E-mail: volodya_bozhko@ukr.net

Volodymyr M. Bozhko,
Head at the Department of the
Constitutional, Administrative,
Environmental and Labour Law
(Poltava Law Institute of the Yaroslav
Mudryi National Law University)

Божко Володимир Миколайович,
завідувач кафедри конституційного,
адміністративного, екологічного та
трудового права
(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ІЗ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

LEGAL MECHANISM OF INTERACTION BETWEEN LOCAL GOVERNMENT AND STATE AUTHORITIES OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

Анотація. У статті досліджуються окремі аспекти правового механізму взаємодії органів державної влади України із органами місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Адже «війна нового покоління» – гібридна за формою, асиметрична за змістом – супроводжується застосуванням не лише військових дій, але й одночасним використанням різноманітних політичних, економічних, інформаційних та юридичних інструментів, одним із яких є запровадження воєнного стану. Здійснено порівняльний аналіз змісту Указів Президента України від 26 листопада 2018 року №393/2018 та від 24 лютого 2022 року №64/2022. Окреслено їх спільні та відмінні ознаки. Досліджено результати реалізації вищеназваних указів глави держави, зокрема щодо утворення ним військових державних адміністрацій та їх вплив на подальше функціонування сільської, селищної, міської, районної та обласної

ради, сільського, селищного, міського голови, виконавчих органів місцевого самоврядування. Окрему увагу зосереджено на пошуку можливих шляхів вирішення колізії між частиною п'ятою статті 78 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та частиною третьою статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» від 12 травня 2022 року). Окрім того, висловлюються сумніви щодо конституційності тих норм Закону України «Про правовий режим воєнного стану», котрі наділяють Президента України та Верховну Раду України повноваженнями, яких не передбачено у тексті Основного Закону України. Зважаючи на те, що закони, котрі приймаються в умовах воєнного стану, не завжди підписуються главою держави, окрім того, їх зміст часто суперечить іншим, спеціальним законам, зроблено висновок про те, що Україна досі не у повній мірі використовує весь можливий потенціал воєнного стану та зиск від можливої ефективної взаємодії між органами державної влади України та органами місцевого самоврядування.

Ключові слова: воєнний стан, органи місцевого самоврядування, органи державної влади, військові державні адміністрації, Президент України, Верховна Рада України.

Summary. In the article separate aspects of the legal mechanism of interaction of public authorities with bodies of local self-government in martial law conditions are investigated. After all, the "war of a new generation" - hybrid in form, asymmetric in content - is accompanied by the application not only of military actions, but also by the simultaneous use of various political, economic, informational, and legal tools, one of which is the introduction of martial law. A comparative analysis of the content of Presidential Decrees № 393/2018 dated 26 November 2018 and № 64/2022 dated 24 February 2022 has been carried out. Their common and distinctive features are outlined. The results of implementation of the above-mentioned decrees of the Head of

State on creation by him of military state administrations and their influence on further functioning of village, settlement, city, district and regional council, village, settlement, city mayor, executive bodies of local self-government are investigated. Particular attention is paid to the search of possible ways of solving the collision between the article 78(5) of the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" and the article 10(3) of the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" (in the edition of the Law of Ukraine "On Amendments to Some Laws of Ukraine on the Functioning of the State and Local Government during the Martial Law" of 12 May 2022). Moreover, there are arguments about the possible unconstitutionality of certain norms of the Law of Ukraine "On the legal regime of martial law" which give the President of Ukraine and the Verkhovna Rada of Ukraine powers not stipulated in the text of the Main Law of Ukraine. Since the laws adopted under martial law are not always signed by the Head of State, in addition, they often contradict other, special laws, it is concluded that Ukraine still does not make full use of the potential from the imposed martial law due to the not always effective interaction between state authorities and local self-government.

Key words: martial law, local government, state authorities, military state administrations, President of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine.

Постановка проблеми. Уже понад вісім років поспіль триває збройна агресія Російської Федерації проти України. За цей час, порушуючи норми та принципи міжнародного права, дво- та багатосторонні угоди, агресор анексував Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, окупував окремі райони Донецької, Луганської, Херсонської, Запорізької областей. І хоча офіційно, відповідно до ч.2 ст.1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року №1207-VII, відлік початку цієї окупації розпочався з 19 лютого 2014 року, переважна більшість провідних воєнно-політичних експертів, військових спеціалістів та аналітиків одностайні в тому, що Російська Федерація раніше

розпочала здійснювати так звану «війну нового покоління» – гібридну за формою, асиметричну за змістом.

Ця війна супроводжується застосуванням не лише військових дій, але й одночасним використанням різноманітних політичних, економічних, інформаційних та юридичних інструментів, одним із яких є запровадження воєнного стану – особливого правового режиму, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. То ж ефективність взаємодії органів місцевого самоврядування із органами державної влади України в умовах воєнного стану – одна із важливих передумов швидкої перемоги нашої держави у війні.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Окремі теоретичні аспекти функціонування правового механізму взаємодії органів державної влади України та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану досліджували С.С. Алексєєв, Ю.Г. Барабаш, А.В. Басов, О.Г. Братель, А.Я. Капустін, В.П. Колісник, А.М. Колодій, В.Л. Кулапов, Л.І. Летнянчин, Н.О. Малишев, Л.О. Морозова, Л.Р. Наливайко, О.Ф. Скакун, Т.І. Тарахонич, Ю.М. Тодика, М.В. Цвік, Н.Г. Янгол та багато інших вчених. Віддаючи належне науковому доробку вищеназваних дослідників, маємо констатувати, що вони спрямовували свою увагу здебільшого на аналізі теоретичних та законодавчих засад функціонування органів публічної влади України в умовах воєнного стану.

Мета дослідження – проаналізувати правозастосовний аспект функціонування правового механізму взаємодії органів місцевого самоврядування з органами державної влади України в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Те, як героїчно та ефективно український народ й держава Україна чинять спротив агресору, вивчатиме не одне покоління дослідників. Хочемо привернути увагу до використання нашою державою такого інструменту, як оголошення воєнного стану. Адже упродовж останніх восьми років в Україні його запроваджували двічі: 26 листопада 2018 року Указ Президента України Петра Порошенка №393/2018 «Про введення воєнного стану в Україні» у той же день був затверджений Законом України № 2630-VIII, а також 24 лютого 2022 року Указ Президента України Володимира Зеленського №64/2022 того ж дня парламент затвердив Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» №2102-IX.

Об'єднує два вищеназвані укази Президента України наступне: 1) воєнний стан запроваджувався на 30 діб, хоча законодавець не встановив граничних обмежень такого строку; 2) військово командування, разом із органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, уповноважувалися запроваджувати й здійснювати заходи і повноваження, передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII задля оборони України; 3) обласним, Київській міській державним адміністраціям, органам місцевого самоврядування доручалося утворити ради оборони (правовий статус яких законодавчо не визначений); 4) окреслювався однаковий перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, котрі можна було обмежувати в умовах воєнного стану; 5) Міністерство закордонних справ України уповноважувалося проінформувати Генерального секретаря ООН та офіційних осіб іноземних держав про введення в Україні воєнного стану, про обмеження прав і свобод людини і громадянина.

Відрізняються вищеназвані укази Президента України наступним: 1) обставинами, за яких їх було оголошено. У 2018 році воєнний стан було

запроваджено після агресії прикордонних кораблів Російської Федерації у Керченській протоці проти кораблів Військово-Морських Сил України. Натомість 24 лютого 2022 року розпочався відкритий воєнний напад агресора з території Росії, Білорусі та тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим, якому передував ракетний обстріл всієї території України; 2) У 2018 році воєнний стан було запроваджено лише у Вінницькій, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Сумській, Харківській, Херсонській, а також у Чернігівській областях та внутрішніх водах України Азово-Керченської акваторії (п.1 Закону України № 2630-VIII). Натомість у 2022 році воєнний стан було запроваджено на всій території України; 3) У 2018 році задля реалізації правового режиму воєнного стану не приймалися жодні нормативно-правові акти, у той час як у 2022 році їх було видано безліч. Зосередимо свою увагу на аналізі змісту кількох із них та практики їх реалізації.

Указом Президента України «Про утворення військових адміністрацій» від 24 лютого 2022 року № 68/2022 у всіх обласних центрах України утворено обласні військові адміністрації. У зв'язку з їх утворенням, обласні, Київська міська державні адміністрації та голови цих адміністрацій набувають статусу відповідних військових адміністрацій та начальників цих військових адміністрацій (п.1 Указу Президента України № 68/2022); Генеральному штабу Збройних Сил України, головам обласних, Київської міської, районних державних адміністрацій доручено здійснити відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» заходи, зумовлені утворенням військових адміністрацій (п. 3 Указу глави держави № 68/2022).

Вищеназвані приписи Указу Президента України № 68/2022 відповідають ч.ч. 2, 4 ст.4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Однак Конституція України не наділяє Президента України повноваженням утворювати військові адміністрації. Відповідно ж до п.28 ч.1 ст.28 Основного Закону України, глава держави може лише створювати у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх

повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби. Однак військові адміністрації є хоча й тимчасовими (відповідно до ч.1 ст.4 вищезазначеного Закону України № 389-VIII), але повноцінними, а не консультативними, органами державної влади, на які покладено повноваження щодо здійснення тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, та низки інших заходів правового режиму воєнного стану.

Принагідно хочемо нагадати, що відповідно до п. 31 ч.1 ст. 106 Основного Закону України, Президент України здійснює повноваження, визначені Конституцією України. Єдиний орган конституційної юрисдикції, здійснюючи тлумачення цієї норми, сформулював послідовну правову позицію, відповідно до якої повноваження Президента України визначаються виключно Основним Законом України і не можуть бути розширені ані законом України, ані будь-яким іншим нормативно-правовим актом. Таку позицію, зокрема, він втілює у абз. четвертому пп. 2.3 п. 2 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 16 вересня 2020 року № 11- р/2020 [1]. Схожа правова позиція відображена також у рішеннях єдиного органу конституційної юрисдикції від 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003, від 7 квітня 2004 року № 9-рп/2004, від 17 грудня 2009 року № 32- рп/2009, від 13 червня 2019 року № 5-р/2019.

Відповідно до ч.5 ст. 78 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР, повноваження сільської, селищної, міської, районної в місті, районної, обласної ради достроково припиняються з дня набрання чинності актом Президента України про утворення відповідної військово-цивільної, військової адміністрації. То ж Президент України, утворивши своїм Указом від 24 лютого № 68/2022 в усіх обласних та районних центрах України військові адміністрації одночасно припинив повноваження відповідно усіх обласних та районних рад. Однак фактично як обласні, так й районні ради, їх голови досі продовжують здійснювати свої

повноваження, конкуруючи із начальниками відповідних військових адміністрацій. Наприклад 05 березня відбулася сесія Львівської обласної ради [2], 08 квітня – Полтавської обласної ради [3], 29 квітня – Вінницької обласної ради [4], а 18 травня – Тернопільської обласної ради [5].

Законодавець, очевидно бажаючи виправити існуюче становище, 12 травня 2022 року ще більше ускладнив ситуацію, прийнявши Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» № 2259-IX [6]. Цим Законом України, з-поміж іншого, викладено у новій редакції статтю 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», у частині третій якої тепер зазначено: «У разі утворення обласної та/або районної військової адміністрації на період дії воєнного стану та протягом 30 днів після його припинення чи скасування, у разі тимчасової окупації або оточення адміністративного центру області або у разі прийняття Верховною Радою України за поданням Президента України відповідного рішення: 1) повноваження такої обласної та/або районної ради здійснюють відповідні обласні та районні військові адміністрації; 2) виконавчий апарат такої районної та обласної ради підпорядковується начальнику відповідної військової адміністрації; 3) відповідні районні та обласні ради не здійснюють свої повноваження; 4) комунальні підприємства, установи та організації, засновані на базі майна спільної власності територіальних громад району або області, підпорядковуються відповідній військовій адміністрації; ... 7) начальник обласної військової адміністрації, начальник районної військової адміністрації за погодженням з начальником відповідної обласної військової адміністрації може увільняти від виконання посадових обов'язків працівників виконавчого апарату такої районної та/або обласної ради (для таких працівників оголошується простій або здійснюється їх переведення на рівнозначну чи нижчу посаду)».

Оскільки законодавець не виключив ч. 5 ст. 78 із Закону України «Про

місцеве самоврядування в Україні», або хоча б не виклав її у новій редакції, вилучивши у ній згадку про районні та обласні ради, то призвів до існування двох норм, котрі спрямовані на регулювання один і тих самих відносин, але по-різному. То ж як вирішити цю колізію? На користь ч. 5 ст. 78 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», чи ч. 3 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»? Напевно в умовах воєнного стану, починаючи з 20 травня 2022 року (дня набрання чинності Законом України № 2259-IX), слід керуватися ч. 3 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Але в такому випадку як бути із районними та обласними радами, котрі з 24 лютого припинили свої повноваження, на виконання ч. 5 ст. 78 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»? Набрання чинності Законом України № 2259-IX мало б відновити їх повноваження? Однак, відповідно до ч. 6 ст. 78 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», у разі дострокового припинення повноважень ради позачергові місцеві вибори призначаються Верховною Радою України не пізніше ніж у дев'яностоденний строк з дня дострокового припинення повноважень відповідної ради. Щоправда, згідно із ч. 1 ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в умовах воєнного стану забороняється проведення виборів Президента України, народних депутатів України й депутатів місцевих рад.

Якщо тепер, відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» районні та обласні ради не здійснюватимуть свої повноваження на період дії воєнного стану та протягом 30 днів після його припинення чи скасування, то як бути із депутатами цих рад, із тимчасовими та постійними комісіями районних та обласних рад? Адже у ст. 5 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» сформульовано вичерпний перелік можливих підстав для дострокового припинення повноважень депутата місцевої ради і там немає такої підстави, як утворення військової адміністрації, чи не здійснення відповідною радою своїх повноважень. А якщо повноваження депутатів на період воєнного стану не припиняються, то чому, відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 10

Закону України «Про правовий режим воєнного стану» апарат районної та обласної ради підпорядковується начальнику відповідної військової адміністрації, а не голові відповідно районної чи обласної ради, згідно із п. 10 ч. 6 ст. 55 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»? Адже правовий статус районної чи обласної ради не є сукупністю правових статусів їх депутатів. Той факт, що колегіальний орган упродовж певного строку не здійснює своїх повноважень ще не свідчить про те, що кожен із його членів втрачає або не може реалізувати свій правовий статус.

Відповідно до ч. 2 ст. 55 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», виконавчий апарат районної, обласної ради здійснює організаційне, правове, інформаційне, аналітичне, матеріально-технічне забезпечення діяльності не лише самої ради, але й її органів, депутатів. Виконавчий апарат ради забезпечує виконання заходів з відстеження результативності регуляторних актів, прийнятих відповідною радою, якщо рішенням цієї ради повноваження щодо забезпечення виконання заходів з відстеження результативності цих регуляторних актів не делеговано відповідним місцевим державним адміністраціям.

То ж припинення функціонування районної чи обласної ради не мало б автоматично припинити функціонування їх апарату. Однак, відповідно до п. 7 ч. 3 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», начальник обласної військової адміністрації, начальник районної військової адміністрації за погодженням з начальником відповідної обласної військової адміністрації може увільняти від виконання посадових обов'язків працівників виконавчого апарату такої районної та/або обласної ради (для таких працівників оголошується простій або здійснюється їх переведення на рівнозначну чи нижчу посаду – зазначено у Законі України). Щоправда, таким формулюванням законодавець ще більше спантеличив: по-перше, увільнення, застосування заохочень, дисциплінарних стягнень, переведення, відповідно до Кодексу законів про працю України, може здійснювати виключно той орган, якому

надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника. По-друге, інститут «увільнення від виконання працівником своїх трудових обов'язків» застосовується щодо працівників, котрі через поважні причини (через виконання ними державних або громадських обов'язків, якщо за чинним законодавством України ці обов'язки можуть виконуватися у робочий час, а працівникам гарантується, згідно із ст. 119 КЗпП України, збереження місця роботи (посади) і середнього заробітку) не можуть їх виконувати. Але розкривши у дужках зміст «увільнення» таким чином, що «для таких працівників оголошується простій або здійснюється їх переведення на рівнозначну чи нижчу посаду», законодавець перешкоджає розумінню навіть того, чи на його думку в умовах воєнного стану апарат районної чи обласної ради може функціонувати. Адже якщо оголошується простій, то не варто й пропонувати переведення на будь-яку посаду в апараті ради. А якщо переведення на ту чи іншу посаду (очевидно лише в апараті відповідної ради) здатне уникнути простою, то які ж тоді підрозділи цього апарату продовжують функціонувати, коли сама рада припинила здійснювати свої повноваження? Цікаво, чи потрібно отримувати згоду у працівників апарату у разі переведення їх на рівнозначну чи нижчу посаду, адже вказівки про це немає у п. 7 ч. 3 ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». З іншого боку, відповідно до статті 3 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-ІХ, в умовах воєнного стану така згода не обов'язкова. Однак, як послідовно наголошують у своїх роз'ясненнях Національне агентство України з питань державної служби [7] та Міністерство розвитку громад та територій України [8], Закон України № 2136-ІХ на посадових осіб місцевого самоврядування поширюється виключно в тій частині, яка не врегульована спеціальним Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року № 2493-ІІІ. А відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону України № 2493-ІІІ у разі необхідності, за згодою сторін, посадова особа місцевого самоврядування може бути переведена на рівнозначну чи нижчу

посаду або посаду радника чи консультанта без конкурсного відбору.

Хочемо також привернути увагу до того, що досліджувані нами норми Закону України № 2259-IX, прийнятого 12 травня 2022 року, насправді дослівно були відображені у Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення керованості державою в умовах воєнного стану», прийнятому 24 березня 2022 року й підписаного Головою Верховної Ради України 09 квітня [9]. Однак Президент України досі не відреагував на цей Закон України жодним чином. Це зумовлює чергове питання: які наслідки має зумовити така бездіяльність? Адже відповідно до ст. 94 Конституції України Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду. У разі якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений.

Висновки та пропозиції. Проведене дослідження свідчить, що наша держава поки-що не у повній мірі використовує весь потенціал можливої ефективної взаємодії між органами державної влади України та органами місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Хочемо також наголосити на тому, що асиметрична війна зумовлює необхідність сучасних держав бути готовими до «ведення бойових дій» не лише на полях, де ведуться воєнні баталії, але й у віртуальному, інформаційному просторах, у психологічній та, звісно ж, у юридичній площині. Тому надзвичайно важливо ретельно формулювати загальнообов'язкові правила поведінки, аби забезпечити ефективне регулювання суспільних відносин. Це особливо важливо в умовах воєнного стану.

Література

1. Рішення Конституційного Суду України від 16 вересня 2020 року № 11-р/2020 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України». URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/11_p_2020.pdf (дата звернення до ресурсу: 20.05.2022).

2. Депутати Львівської обласної ради 05 березня звернулися до країн-членів НАТО щодо закриття неба над Україною. URL: <https://lvivoblrada.gov.ua/news/deputati-lvivskoj-i-oblasnoj-i-radi-zvernulisya-do-kraj-in-chleniv-nato-shchodo-zakrittya-neba-nad-ukrajinoju> (дата звернення до ресурсу: 20.05.2022).

3. Відбулася дванадцята позачергова сесія Полтавської обласної ради 08 квітня 2022 року. URL: <http://oblrada-pl.gov.ua/news/vidbulasya-dvanadcyata-rozachergova-sesiy-a-poltavskoy-i-oblasnoyi-rady> (дата звернення до ресурсу: 20.05.2022).

4. Рішення Вінницької обласної ради від 29 квітня 2022 року. URL: <https://vinrada.gov.ua/upload/files/8Sklikannya/24ses/351.pdf> (дата звернення до ресурсу: 20.05.2022).

5. Депутати Тернопільської обласної ради ухвалили ряд рішень щодо діяльності закладів комунальної власності медичного спрямування 18 травня 2022 року. URL: <http://te-rada.org/list/?type=view&id=17550> (дата звернення до ресурсу: 20.05.2022).

6. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 року № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text> (дата звернення до ресурсу: 20.05.2022).

7. Відповіді на запитання щодо дії окремих положень Закону України від 15 березня 2022 р. № 2136 «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». URL: <https://nads.gov.ua/vidpovidi-na-aktualni-pitannya-roboti-derzhavnoyi-sluzhbi-u-voeyennij-period/vidpovidi-na-zapitannya-shchodo-diyi-okremih-polozhen-zakonu-ukrayini-vid-15-bereznia-2022-r-2136-pro-organizaciyu-trudovih-vidnosin-v-umovah-voeyennogo-stanu> (дата звернення до ресурсу: 20.05.2022).

8. Деякі питання кадрового забезпечення та трудових відносин в органах місцевого самоврядування у період воєнного стану. URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/deyaki-pytannya-kadrovogo-zabezpechennya-ta-trudovyh-vidnosyn-v-oms-u-period-voeyennogo-stanu/> (дата звернення до ресурсу: 20.05.2022).

9. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення керованості державою в умовах воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1256191> (дата звернення до ресурсу: 20.05.2022).

УДК: 343.27

ORCID: 0000-0002-0600-717X; 0000-0002-4557-9736

e-mail: brazhnik.andrey@gmail.com; starokohko7b@gmail.com

Andrii A. Brazhnyk,
Associated Professor at the Department
of Criminal Law and Criminal Law
Disciplines
(Poltava Law Institute of the Yaroslav
Mudryi National Law University)

Бражник Андрій Анатолійович,
доцент кафедри кримінального права
та кримінально-правових дисциплін
(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

Olha V. Starokozhko,
second year student
(Poltava Law Institute of the Yaroslav
Mudryi National Law University)

Старокошко Ольга Володимирівна,
студентка 2 курсу
(Полтавський юридичний інститут
Національного університету імені
Ярослава Мудрого)

ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ: ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ

RESTRICTIVE MEASURES: GROUNDS FOR APPLICATION

Анотація. У статті надано визначення обмежувальних заходів до кривдника як складової частини системи спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, що визначається відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», які застосовуються у межах кримінальної юрисдикції. Крім того, проводиться розмежування понять «обмежувальні заходи», «обмежувальні приписи», «терміновий заборонний припис» при тлумаченні відповідних норм. Доводиться, що обмежувальні заходи, визначені у Кримінальному кодексі України та Кримінально процесуальному кодексі України (далі - КК України та КПК України) не є тотожними через те, що мають окремі відмінності у формах прояву та підставах застосування. Встановлено підставу застосування обмежувальних заходів за ст. 91-1 КК України через аналіз її складових. Визначено, що фактична складова

підстави застосування обмежувальних заходів полягає у тому, що відповідні заходи застосовуються в інтересах потерпілого. При цьому доводиться, що думка потерпілого не є визначальною для суду, при вирішенні питання про необхідність застосування обмежувальних заходів. Запропоновано виділяти матеріально-правову підставу, яка містить два елементи, а саме: якісно-особливі кримінальні правопорушення та сукупність заходів державного реагування, які реалізуються до особи, яка вчинила відповідне посягання. У межах дослідження першого з визначених елементів матеріально-правової складової підстави застосування обмежувальних заходів доводиться помилковість використання терміну «злочин». Вказується, що поза межами правового регулювання залишаються кримінальні проступки, низка з яких може бути пов'язана з домашнім насильством. Пропонується нормативно закріпити конструкцію «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством». В межах дослідження другого з визначених елементів матеріально-правової складової підстави застосування обмежувальних заходів здійснюється аналіз форм державного реагування у межах реалізації яких можливе застосування обмежувальних заходів, а саме: покарання, звільнення від покарання та звільнення від кримінальної відповідальності. Набуло подальшого обґрунтування те, що обмежувальні заходи можуть бути застосовані лише у випадках засудження особи до основного покарання із подальшим його відбуванням у вигляді громадських робіт, виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців. Разом із тим, зазначається, що з огляду на наявність широких меж інтерпретації зміст поняття «покарання, не пов'язаного з позбавленням волі», що використовується у ч. 1 ст. 91-1 КК України потребує уточнення шляхом вказівки на перелік тих покарань.

Ключові слова: обмежувальні заходи, обмежувальні приписи, терміновий заборонний припис, домашнє насильство, кримінальне правопорушення пов'язане із домашнім насильством.

Summary. The article defines restrictive measures against the perpetrator as part of a system of special measures to combat domestic violence, as defined in the Law of Ukraine "On Prevention and Combating Domestic Violence", which are applied within criminal jurisdiction. In addition, a distinction is made between the concepts of "restrictive measures", "restrictive regulations", "urgent prohibition order" in the interpretation of the relevant rules. It turns out that the restrictive measures defined in the Criminal Code and the CPC are not identical due to the fact that there are some differences in the forms of manifestation and grounds for application. The basis for the application of restrictive measures under Art. 91-1 of the Criminal Code through the analysis of its components. It is determined that the actual component of the grounds for the application of restrictive measures is that the relevant measures are applied in the interests of the victim. It is proved that the opinion of the victim is not decisive for the court, when deciding on the need to apply restrictive measures. It is proposed to distinguish the substantive legal basis, which contains two elements, namely: qualitative and special criminal offenses and a set of measures of state response, which are implemented to the person who committed the offense. As part of the study of the first of the identified elements of the substantive component of the basis for the application of restrictive measures, the erroneous use of the term "crime" is proved. It is pointed out that criminal offenses remain outside the scope of legal regulation, some of which may be related to domestic violence. It is proposed to normatively enshrine the structure "criminal offense related to domestic violence". Within the study of the second of the identified elements of the substantive component of the basis for the application of restrictive measures is an analysis of forms of state response within the implementation of which may apply restrictive measures, namely: punishment, release from punishment and release from criminal liability. It is concluded that restrictive measures can be applied only in cases of sentencing a person to the main punishment with its subsequent serving in the form of community service, correctional labor, service restrictions for servicemen. However, it is noted that given the wide range of interpretation, the meaning of the term "non-custodial punishment" used in Part 1 of

Art. 91-1 of the Criminal Code needs to be clarified by indicating the list of those punishments.

Key words: restrictive measures, restrictive prescriptions, urgent prohibition order, domestic violence, criminal offense related to domestic violence.

Постановка проблеми. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) є базовим міжнародно-правовим документом, який встановлює принципи та напрямки державної політики у сфері запобігання відповідним суспільно-небезпечним проявам поведінки. Впровадження положень вказаної конвенції вітчизняним законодавцем було здійснено шляхом прийняття Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та внесенням доповнень і змін у низку кодексів.

Разом із тим, необхідно розуміти, що задля ефективної протидії домашньому насильству має бути вироблений ефективний механізм, який складається із заходів із запобігання домашньому насильству та подолання його наслідків. Суттєву роль у цьому відіграють заходи державного примусу, що мають реалізовуватися у межах кримінальної юрисдикції, мова йде про застосування обмежувальних заходів до кривдника, які передбачені нормами КК та КПК України. Однак не дивлячись на їх існування, є низка проблем, які стоять на заваді належній реалізації профілактики у цій сфері.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблеми регламентації правового механізму протидії домашньому насильству досить широко висвітлюються у правовій науці. Зокрема, цим питання приділяли увагу: Дудоров О.О., Тітко І.А., Хавронюк М.І., Харитонов О.В. тощо. Крім того, питання щодо окремих складових підстав застосування обмежувальних заходів висвітлюються у працях таких науковців як: Вознюк А.А., Бараш Є.Ю., Мельник М.І., Жук І.В., Грищук В.К. Разом із тим,

низка питань в межах дослідження вказаної проблематики потребують подальшого детального уточнення і аналізу.

Метою дослідження є здійснення системного аналізу обмежувальних заходів кримінально-правового характеру, передбачених ст. 91-1 КК України, встановлення їх місця у системі заходів щодо протидії домашньому насильству, визначення змісту підстав застосування та формулювання на підставі проведеного аналізу пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері протидії домашньому насильству та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. У грудні 2017 року в Україні було прийнято низку законів, що спрямовані на запобігання спорідненим формам агресивної поведінки, а саме гендерному та сімейному насильству. Таким чином, Україна стала на шлях нормативного впровадження європейських стандартів протидії вказаним суспільно-небезпечним явищам, що містяться у Стамбульській Конвенції, яку було підписано ще 07.11.2011 р., але досі не ратифіковано нашою Державою.

Попри вагомість вказаних законодавчих кроків, у сфері запобігання і протидії домашньому та гендерному насильству залишаються невирішені проблеми, окремі з яких пов'язані з наявністю у вітчизняному законодавстві термінологічного «сумбуру» та неузгодженістю нормативного регулювання механізму захисту жертв домашнього насильства.

Норми окремих галузей права, які регулюють сферу протидії домашньому насильству, як то кримінального, адміністративного та цивільного, мають певні термінологічні особливості та відмінну процедуру застосування заходів у цій сфері.

Неузгодженість тематичної термінології заходів впливу у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 року № 2229-VIII, Цивільний процесуальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення України (далі - ЦПК України, КПК

України, КК України, КУпАП) норми яких спрямовані на реалізацію Стамбульської Конвенції в національному законодавстві, зумовлює потребу у їхньому розмежуванні. При цьому наявність усіх цих заходів має на меті захист постраждалої від домашнього насильства особи від дій кривдника, з метою запобігти будь-яким проявам чи повторенням насильницьких дій.

На сьогодні має місце різна галузева приналежність заходів тимчасового обмеження прав людини, яка вчинила злочин пов'язаний з домашнім насильством, а саме: 1) кримінально-правова та кримінально процесуальна (обмежувальні заходи); 2) адміністративно-правова (терміновий заборонний припис); 3) цивільно-правова (обмежувальний припис стосовно кривдника). Всі ці заходи мають на меті захист постраждалої від домашнього насильства особи від дій кривдника, з метою запобігти будь-яким проявам чи повторенням насильницьких дій. Однак з огляду на відмінність правової регламентації вважаємо за доцільне розглянути їх окремо.

У ст. 24 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» серед спеціальних заходів виділяють такі види приписів: терміновий заборонний та обмежувальний припис стосовно кривдника.

Терміновий заборонний припис може містити такі заходи: зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи; заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою.

Головною особливістю таких заборонних приписів є те, що вони можуть застосовуватися у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи. Право застосування таких приписів покладається на працівників поліції, з метою своєчасного реагування на прояви сімейного насильства. Розширення в такий спосіб дискреційних повноважень працівників поліції дає можливість гарантувати жертвам такого насильства безпеку від протиправної поведінки осіб схильних до проявів сімейного насильства, а також вживання додаткових заходів до останніх з метою недопущення, як продовження

протиправної поведінки так і стимулювання до дотримання загальноприйнятих правил співіснування членів родини в суспільстві.

ЦПК України регулює порядок видачі судом і продовження обмежувального припису, разом з тим визначення цього поняття даний нормативний акт не містить. При цьому правозастосовна практика національних судів посприяла формуванню правничої термінології з цього питання. Тож, обмежувальний припис стосовно кривдника – це встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи [1]. На відміну від норм закріплених у КУпАП та КК України, за своєю правовою природою обмежувальні приписи в цивільному провадженні не відносяться до заходів стягнення/покарання, адже основні їхні функції спрямовані на запобігання та попередження випадків вчинення домашнього насильства та забезпечення належного захисту постраждалій особі до моменту визначення кваліфікації дій кривдника. Порядок призначення обмежувального припису є передбаченим Цивільним процесуальним кодексом України.

Термін «обмежувальні заходи» використовується у КК та ЦПК, однак не дивлячись на тотожність поняття, ці заходи різняться між собою як метою так і порядком їх застосування.

Суть обмежувальних заходів полягає у застосуванні певних заборон і обмежень до кривдника з метою убезпечення жертви домашнього насильства від дій кривдника. З аналізу Стамбульської конвенції та вітчизняного законодавства у сфері протидії домашньому насильству, вбачається, що нормативного поняття «обмежувальні заходи» не існує. Але, виходячи з того, що їхнє спрямування полягає у недопущенні та запобіганні вчинення домашнього одразу у кількох галузях права, зрозуміло, що критерії яким повинні відповідати ці заходи, є спільні для них.

Для відшукування цих критеріїв звернемося до «базового» документу у сфері регулювання відповідних суспільних відносин – «Стамбульської конвенції». У ст.53 Конвенції, визначаються критерії, яким повинні відповідати обмежувальні або захисні приписи, а саме: 1) доступність та невідкладність, а також без подальшого покладання на жертву неналежного фінансового або адміністративного тягаря (судові витрати, які стосуються справи про призначення обмежувального припису, покладаються на рахунок держави); 2) їх тимчасовий характер, тобто вони можуть видаватися на певний період передбачений законом або до їхньої заміни чи зняття; 3) мають бути допустимими незалежно від іншого правового провадження. 4) у разі необхідності виданими на основі *ex parte*, тобто без вимагання присутності усіх сторін у судовому засіданні, що має негайну дію, навіть якщо за умови відкликання скарги або заяви жертвою, провадження все одно може продовжуватися; 5) дозволеним бути представленим у подальшому правовому провадженні [2, с. 29].

Звертаючись до змісту КК України, ми бачимо, що обмежувальні заходи являють собою систему обмежень, заборон і зобов'язань, які визначені у законі. Так, у ст. 91-1 КК України передбачені наступні заходи:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;

3) заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;

4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

5) направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми [3].

При цьому, за змістом перелічені обмежувальні заходи майже повністю збігаються з тими, що визначаються у ч. 6 ст. 194 КПК України. Відмінності полягають лише у тому, що у КПК України не передбачається можливості направлення кривдника для проходження пробаційної програми, однак на відміну від КК України є можливість направлення такої особи для проходження лікування від алкогольної, наркотичної або іншої залежності, від хвороб, що становлять небезпеку для оточуючих [4].

Слід зазначити, що перелічені обмежувальні заходи не вичерпують весь правовий інструментарій, який може застосовуватися у разі здійснення домашнього насильства. Аналіз положень Розділу V Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» свідчить про те, що окрім перелічених можуть бути застосовані і інші заходи щодо протидії домашньому насильству:

усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи;

заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею [5].

Окрім цього, у цьому ж Законі визначаються декілька невідкладних заходів, які можуть бути застосовані до кривдника, а саме:

зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи;

заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи;

заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою [5].

До речі, слід відмітити, що на формування системи заходів щодо протидії домашньому насильству вплинули і практика ЄСПЛ. Так, у рішенні «Левчук

проти України» Суд зауважив, що Комітет міністрів рекомендував державам-членам щодо домашнього насильства кваліфікувати всі форми насильства у сім'ї як кримінальні правопорушення та передбачати можливість вжиття заходів, *inter alia*, для: надання суду можливості застосовувати тимчасові заходи, спрямовані на захист потерпілих; забороняти правопорушнику контактувати, спілкуватися з потерпілою або наближатися до неї, проживати або заходити до визначеного місця; карати за всі випадки недотримання заходів, накладених на правопорушника; та визначати обов'язкову послідовність дій для працівників поліції, а також медичних і соціальних служб [6]. ЄСПЛ неодноразово наголошував на тому, що поняття «*inter alia*» у сфері протидії домашньому насильству, означає, що Суд зобов'язав держав-учасниць не лише виконувати обов'язки покладені на них, але й також розробляти, впроваджувати та удосконалювати у разі необхідності норми національного законодавства у сфері протидії домашньому насильству ґрунтуючись на принципах надання належного захисту для потерпілого, підвищення рівня обізнаності громадськості у цьому питанні а також внесення змін до кримінального та цивільного законодавства.

Таким чином можливо зробити висновок, що обмежувальні заходи до кривдника є частиною системи спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, що визначається у Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», які застосовуються у межах кримінальної юрисдикції.

Перейдемо до визначення підстав застосування обмежувальних заходів передбачених ст. 91-1 КК України через аналіз її складових. У ст. 91-1 «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство» зазначається, що обмежувальні заходи можуть бути застосовані судом в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання.

Аналіз ст. 91-1 КК України дозволяє зробити висновок, що вказані заходи суд може застосувати в інтересах потерпілої особи, при прийнятті остаточного рішення у кримінальній справі за фактом вчинення злочину, пов'язаного з домашнім насильством. При цьому, як справедливо зазначають О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк, застосування до кривдника обмежувальних заходів є правом, а не обов'язком суду [7, с. 48]. Тобто, вказані заходи законодавець відніс до факультативних заходів кримінально-правового характеру, які можуть на розсуд суду застосовуватися до кривдника за результатами судового розгляду кримінальної справи щодо нього. Вирішуючи питання про застосування обмежувальних заходів, суд повинен виходити виключно із інтересів потерпілої особи, що передбачає аналіз судом ризиків подальшого вчинення кривдником актів домашнього насильства.

Звертає на себе увагу те, що злочини, які пов'язані з домашнім насильством, законодавець виділяє в окрему групу, обмежуючи можливість застосування певних пільгових норм, у тому числі і тих, що пов'язані із застосуванням заходів «процесуальної медіації» (п.7 ч. 1 ст. 284 КПК України). Такі обмеження впроваджені законодавцем з огляду на те, що жертви домашнього насильства у багатьох випадках знаходяться у психологічній залежності від своїх кривдників, тому їм досить складно прийняти виважене рішення щодо кривдника і взаємовідносин із ним у подальшому.

Отже, цілком обґрунтованим є твердження, що думка учасників судового провадження, у тому числі і потерпілого, не є визначальною для суду при вирішенні питання про необхідність застосування обмежувальних заходів. Разом із тим, у разі незгоди з думкою потерпілого, суд має належним чином аргументувати свою позицію.

Відтак, необхідно констатувати, що інтерес потерпілого виступає у якості фактичної складової підстави застосування обмежувальних заходів.

Щодо матеріально-правової складової підстави застосування обмежувальних заходів, то виходячи зі змісту ст. 91-1 КК України, її можливо

сформулювати наступним чином - вчинення злочину, пов'язаного з домашнім насильством, за яке особі призначено покарання, не пов'язане з позбавленням волі, або у разі коли особу звільнено від кримінальної відповідальності чи покарання.

Впадає в очі, що ця складова підстави має двоєдиний характер, оскільки вказує на змістовну своєрідність самих злочинів та визначає кримінально-правові форми державного реагування на їх вчинення.

Перший її елемент вказує на своєрідність самих посягань. У КК України прямо не розкривається зміст поняття «злочини, пов'язані з домашнім насильством», хоча відповідне збірне поняття використовується у ст. ст. 91-1, 76 КК України.

З огляду на суперечливу практику, яка складалася на протязі декількох років щодо підстав закриття кримінальних проваджень за п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України (відмова потерпілого від обвинувачення), Верховному Суду довелося розтлумачити вказане збірне поняття. Так, у своїй постанові у справі № 453/225/19, Об'єднана палата Верховного Суду вказала, що поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» є ширшим за поняття «домашнє насильство», відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 126-1 КК України і може полягати не лише у вчиненні цього злочину, а й в інших суспільно небезпечних діяннях, які мають ознаки домашнього насильства, а тому при встановленні змісту згаданого поняття слід виходити з конкретних фактичних обставин справи, а не тільки з кваліфікації дій винуватця [8].

Аналізуючи вказане рішення О. Харитонова та І. Тітко визначили, що система кримінально-правових норм у відповідній сфері передбачає:

-по-перше, наявність окремої моделі складу злочину «домашнє насильство», у ст. 126-1 КК України;

-по-друге, наявність кваліфікуючих ознак злочинів, «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний

перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах», які містяться у низці статей Особливої частини КК України;

-по-третє, наявність обтяжуючої обставини, яка вказана у п. 6-1 ст. 67 ч.1 КК України як «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» та п. 6 «в присутності дитини» [9].

В свою чергу, А.А. Вознюк, намагаючись консолидувати всі можливі випадки вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством групує їх у залежності від виду насильства: 1) кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством фізичного характеру (наприклад, передбачені ст. ст. 121, 122, 125, 126, 135, 136, 146, 115, 120 КК України); 2) кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством психічного характеру (наприклад, передбачені ст. ст. 129, 134, 142, 143, 154, 300, 301, 303 КК України); 3) кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством економічного характеру (наприклад, передбачені ст. ст. 150, 150-1, 164, 165, 166, 167, 304 КК України); 4) кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством сексуального характеру (ст. ст. 152, 153, 154 КК України) [10, с.11]. Даний перелік, на нашу думку не може претендувати на вичерпний характер, однак дає можливість умовно визначити межі відповідних кримінально-правових заборон. Разом із тим, необхідно зазначити, що вчинення дій, передбачених статтями 155,156 КК України членами сім'ї потерпілої дитини може відбуватися у обстановці психологічного тиску з боку кривдника, тому таке діяння може бути визнане таким, що вчинено з елементами психічного насильства щодо дитини, яка перебуває у залежному стані.

Крім того, і зміст самої базової дефініції «домашнє насильство», яка міститься у ст. 126-1 КК України був уточнений Верховним Судом через те, що в низці випадків правозастосовні органи вдавалися до спрощення, визнаючи факти домашнього насильства лише через те що конфлікти виникали між родичами або членами сім'ї. Верховний суд у постанові у справі № 647/1931/19

зазначає, що термін «домашнє насильство» не слід розглядати як будь-яке насильство, яке виникає між членами сім'ї, але при цьому зумовлене зовсім іншими причинами. Адже вказувати на те, що потерпілим є член сім'ї, не можна враховувати як факт, про підтвердження вчинення домашнього насильства, саме у тому значенні яке визначається Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». У п. 23 цієї ж постанови Суд вказує на критерії, яким має відповідати домашнє насильство, вказуючи на те, що «Стамбульською Конвенцією домашнє насильство розуміється як певний спосіб поведінки, якою одна особа намагається утвердити або підтримати контроль над іншою особою, що відноситься до певної вразливої групи і знаходиться у вразливій ситуації» [8]. У зв'язку із цим, суд приходить до висновку, що «посилання лише на те, що потерпілим від злочину є член сім'ї обвинуваченого, недостатньо для того, аби стверджувати про існування ситуації домашнього насильства у значенні, яке надається цьому терміну Стамбульською Конвенцією та законом, що ухвалено з метою її імплементації».

Відтак, можливо зробити висновок, що система кримінально-правових норм у сфері протидії домашньому насильству, що складають злочини, які пов'язані з домашнім насильством, окрім ст. 126-1 КК України, включає у себе також діяння, передбачені частинами другими низки статей, у яких у якості кваліфікуючої ознаки вказується на вчинення основного (базового складу) відносно визначеного кола потерпілих-жертв домашнього насильства) та випадки вчинення будь-яких інших злочинів, об'єктивна сторона яких передбачає здійснення насильства щодо визначеного у КК України кола жертв домашнього насильства, а саме подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах або визначеним у законі колом кривдників (членами сім'ї чи близькими родичами, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього).

Встановивши обсяг поняття «злочини, які пов'язані з домашнім насильством», як елементу матеріально-правової підстави застосування обмежувальних заходів, спробуємо визначитися з питанням можливості застосування вказаних у ст. 91-1 КК України заходів у разі здійснення кримінальних проступків.

Відповідно до ст. 12 КК України система кримінальних правопорушень окрім злочинів включає у себе і кримінальні проступки, ступінь суспільної небезпечності яких нижче від злочинів. Разом із тим, у ст. 91-1 КК України чітко вказується, що обмежувальні заходи застосовуються за вчинення злочину, пов'язаного з домашнім насильством. Пряма вказівка у цій нормі на різновид кримінального правопорушення, а саме на злочин – виключає можливість здійснення поширювального тлумачення відповідного припису за рахунок якого суди могли б застосовувати обмежувальні заходи і до кривдників, у разі вчинення ними кримінальних проступків.

Однак, на нашу думку, це не є проявом гуманізму з боку законодавця до кривдників, а скоріше свідчить про законодавчу прогалину у регламентації вказаного питання. Так, аналіз окремих положень КПК України підтверджує таке наше припущення. Зокрема, у ч. 6 ст. 194 КПК України одночасно використовується лексична конструкція «злочину, пов'язаного з домашнім насильством», а далі використовується відсилка «такого кримінального правопорушення» [4]. У п.7 ч.1 ст.284 КПК України вказується на неможливість закриття у зв'язку з відмовою від підтримання потерпілим обвинувачення у справах «щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством». Окрім того, і в самому Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» у ч. 10 ст. 26 зазначається, що «перелік заходів щодо тимчасового обмеження прав або покладення обов'язків на особу, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством або визнана винною у його вчиненні, а також порядок застосування таких заходів визначаються Кримінальним

кодексом України та Кримінальним процесуальним кодексом України» [5]. Це так само є підтвердженням того, що законодавець не мав на меті обмежити сферу застосування обмежувальних заходів лише випадками вчинення злочинів відповідної спрямованості і виключити їх застосування, у випадках вчинення кримінальних проступків, які пов'язані з домашнім насильством.

Таким чином, на сьогодні склалася парадоксальна ситуація, за якої закрити кримінальне провадження за фактом заподіяння, наприклад, чоловіком дружині легких тілесних ушкоджень за наявності її заяви про відмову від підтримання обвинувачення в силу обмежень, що містяться у п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України, не можливо, однак і застосувати до кривдника обмежувальні заходи, передбачені ст. 91-1 КК України немає підстав, оскільки відповідне кримінальне правопорушення відноситься до кримінальних проступків.

Відповідну прогалину можливо усунути шляхом внесення змін у ч. 1 ст. 91-1 КК України замінивши термін «злочини пов'язані з домашнім насильством» на «кримінальне правопорушення...». Крім того, аналогічні уточнення доцільно здійснити і у ч. 2 ст. 76 КК та ч. 6 ст. 194 КПК України, де також використовується конструкція «злочин, що пов'язаний з домашнім насильством».

Другим елементом матеріально-правової підстави виступають заходи державного реагування, які реалізуються щодо особи, яка визнана винною у вчиненні відповідних посягань. У законі зазначається, що обмежувальні заходи застосовуються одночасно з призначенням їй покарання не пов'язаного з позбавленням волі або ж у разі звільнення такої особи від кримінальної відповідальності чи покарання, з якими можливо ці заходи застосовувати.

Одразу ж виникає питання, які покарання має на увазі законодавець? Річ у тому, що відповідно до ст. 51 КК України покараннями, які пов'язані з позбавленням волі, можливо вважати лише позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі. Таке наше припущення підтверджується і іншим законодавчим формулюванням, яке міститься у Кримінально-виконавчому

кодексі України. Так сама назва Розділу II Особливої частини КВК України визначається як «Виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі». До таких покарань законодавець відносить: штраф; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; конфіскація майна; арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців [11].

Одразу ж зазначимо, що не всі з перерахованих покарань мають значення для встановлення матеріально-правової підстави застосування обмежувальних заходів. Так, у ч. 4 ст. 52 КК України зазначається, що «за одне кримінальне правопорушення може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу». З огляду на такий порядок призначення покарань за вчинення кримінальних правопорушень, ми розуміємо, що можуть братися до уваги лише основні покарання, за виключенням двох найбільш суворих покарань, що зазначені нами вище. Відтак в силу приписів ч. 1 ст. 52 КК України відшукувану нами сукупність покарань складають наступні з них: громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.

Однак насмілимося припустити, що в цьому випадку необхідно застосовувати обмежувальне тлумачення і виключити з загального обсягу покарань окремі з них. Так, дійсно законодавець відносить обмеження волі, арешт і тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Разом із тим, за режимом, характером та умовами відбування такі покарання наближені до тих, які пов'язані з позбавленням волі. Через це у науці їх досить часто разом із позбавленням волі відносять до однієї групи покарань, яку називають ізоляційними, оскільки основний їх зміст полягає у ізоляції засуджених осіб від

суспільства з триманням їх в установах виконання покарання різних типів на певний термін. Зрозуміло, що сенс у застосуванні більшості обмежувальних заходів у разі тривалої ізоляції засудженого від суспільства, у тому числі і жертв домашнього насильства, відпадає. Відтак можливо припустити, що їх застосування разом із арештом, обмеженням волі або триманням в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців є недоречним. Більше того, зі змісту ч. 4 ст. 91-1 КК України випливає, що законодавець не мав на увазі можливість застосування обмежувальних заходів поряд із ізоляційними покараннями. Там зазначається, що «контроль за поведінкою засуджених, до яких застосовано обмежувальні заходи, здійснює орган пробації за місцем проживання засудженого, а в разі вчинення злочину військовослужбовцем - командир військової частини». Відтак, місце перебування засудженого в установах виконання покарання не передбачається, виходячи зі змісту цього припису.

Отже, можливо зробити висновок, що обмежувальні заходи можуть бути застосовані лише у випадках засудження особи до основного покарання із подальшим його відбуванням у вигляді громадських робіт, виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців.

На нашу думку, з метою уникнення помилок у судовій практиці, було б доречно уточнити зміст поняття «покарання, не пов'язаного з позбавленням волі», що використовується у ч. 1 ст. 91-1 КК України шляхом вказівки на перелік тих покарань.

Щодо можливості застосування обмежувальних заходів у разі звільнення від кримінальної відповідальності зазначимо наступне. Звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється виключно судом у формі акту (судового рішення), який свідчить про припинення кримінально-правових відносин між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, і державою. Кримінальний кодекс України передбачає такі підстави звільнення від кримінальної відповідальності: 1) у зв'язку з дійовим каяттям; 2) у зв'язку з

примиренням винного з потерпілим; 3) у зв'язку з передачею особи на поруки; 4) у зв'язку зі зміною обстановки; 5) у зв'язку із закінченням строків давності.

Із змісту ст. 91-1 КК України випливає, що у випадку застосування судом однієї з цих підстав, до особи можуть бути застосовані один або декілька обмежувальних заходів. Звільнення від кримінальної відповідальності можуть бути умовними чи безумовними. Безумовний характер звільнення означає, що особа звільняється від кримінальної відповідальності після набрання законної сили рішення суду незалежно від її наступних дій, тобто така форма звільнення не тягне за собою кримінально-правових наслідків і здійснюється безповоротно. При умовному звільненні, до яких відноситься лише передача на поруки, на особу протягом іспитового строку покладається зобов'язання поводитися певним чином як умова сприятливого завершення цього строку.

Отже, за виключенням єдиного умовного звільнення від кримінальної відповідальності, правова природа звільнення від кримінальної відповідальності передбачає припинення кримінально-правових відносин між винною особою і державою. Це у свою чергу тягне за собою відсутність негативних наслідків для звільненої особи, зокрема, і неможливість реалізації обмежень прав і свобод такої особи, що впливають із попередньо вчиненого кримінального правопорушення. Таким чином, нам видається, що застосування обмежувальних заходів у межах звільнення від кримінальної відповідальності за відсутності відповідного правового механізму є не зовсім обґрунтованим. Разом з тим, зауважимо, що у цьому разі субсидіарним механізмом захисту прав постраждалої особи виступає правовий механізм винесення обмежувального припису в межах цивільної юрисдикції.

Якщо вести мову про застосування обмежувальних заходів при звільненні особи від покарання, то одразу ж впадає в очі той факт, що законодавець лише фрагментарно врегулював відповідний правовий механізм. Це стосується випадків звільнення особи від покарання з випробуванням. Законодавець у ч. 2 ст. 76 КК України вказує на те, що на осіб, засуджених за злочини, пов'язані з

домашнім насильством, суд може покласти інші обов'язки та заборони, передбачені статтею 91-1 цього Кодексу». Отже, доводиться констатувати, що застосування обмежувальних заходів при звільненні особи від кримінальної відповідальності або покарання (за виключенням звільнення на підставі ст. 75 КК України), носить суто декларативний характер через відсутність механізму застосування обмежувальних заходів для цих заходів кримінально-правової реакції держави на вчинюване кримінальне правопорушення, яке пов'язане з домашнім насильством.

Висновки та пропозиції. Таким чином, доводиться констатувати, що попри розв'язання окремих питань ми приділили увагу визначення місця обмежувальних заходів у системі правового механізму протидії домашньому насильству та питанням встановлення підстав застосування обмежувальних заходів. Але попри прогресивний характер інституту запобігання домашнього насильства має низку системних прогалин, які, на нашу думку, потребують усунення шляхом внесення відповідних змін до вітчизняного законодавства.

Література

1. Рішення Ємільчинського районного суду Житомирської області від 15 березня 2019 року, справа № 277/281/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80473677> (дата звернення до ресурсу: 10.12.2021).

2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська Конвенція). Довідник для членів Парламенту Ради Європи. Оновлена редакція. 2013 р. 108 с. URL: <https://rm.coe.int/1680096e45> (дата звернення до ресурсу: 05.01.2022).

3. Кримінальний Кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення до ресурсу: 17.12.2021).

4 Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2010 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення до ресурсу: 28.12.2021).

5. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2229-19>. (дата звернення до ресурсу: 20.12.2021).

6. Левчук проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 3 вересня 2020 року (заява № 17496/19). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_f92 (дата звернення до ресурсу: 20.12.2021).

7. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України). Київ: Ваіте, 2019. 288 с.

8. Постанова Верховного Суду від 12 лютого 2020 року, справа № 453/225/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679> (дата звернення до ресурсу: 02.01.2022).

9. Тітко І. А., Харитонова О. В. Злочин, пов'язаний з домашнім насильством: правові проблеми та практичні рекомендації. 2020. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/192450_zlochyn-povyazaniy-z-domashnm-nasilstvom-pravov-problemi-ta-praktichn-rekomendats (дата звернення до ресурсу: 05.01.2022).

10. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Форум права*. 2019. №2. 6–14 с. URL: https://forumprava.pp.ua/files/006-014-2019-2-FP-Voznyuk_3.pdf (дата звернення до ресурсу: 03.12.2021).

11. Бараш Є. Ю. Правові та організаційні проблеми виконання покарань (стягнень), не пов'язаних із позбавленням волі, кримінально-виконавчою службою в Україні. *Право і безпека*. № 5. 2009. 107–111 с.

УДК: 347.132/63

ORCID: 0000-0003-1984-146X

E-mail: guramij@gmail.com

Olha V. Hubanova,

Associated Professor at the Department
Civil, Commercial and Financial Law
(Poltava Law Institute of the Yaroslav
Mudryi National Law University)

Губанова Ольга Валеріївна,

доцент кафедри цивільного,
господарського і фінансового права
(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

РОЛЬ ТА МІСЦЕ МЕДІАЦІЇ У ВИРІШЕННІ МЕДИЧНИХ СПОРІВ (КОНФЛІКТІВ)

ROLE AND PLACE OF MEDIATION IN RESOLVING MEDICAL DISPUTES (CONFLICTS)

Анотація. У статті розглядається питання можливості застосування такого виду альтернативного врегулювання спорів як медіація при вирішенні цивільних спорів (конфліктів), які виникають у медичних правовідносинах. Через призму нормативно-правового регулювання медіації та критеріїв медіабельності спорів констатується можливість її застосування й у медичних правовідносинах (медичних спорах). Це є можливим оскільки медіація медичних спорів прямо не заборонено чинним законодавством, навіть більше є бажаним методом вирішення медичних спорів, які можна кваліфікувати як складні (через суб'єктний склад, наслідки та ін.). При цьому медіація може застосовуватися не лише для врегулювання конфліктів, а й у повсякденній практиці медичних установ. Зазначимо, що управління конфліктами для створення здорового робочого середовища є важливим компонентом в еволюції медичних послуг. Безконфліктні робочі відносини важливі для створення такого середовища, забезпечення безпечного догляду за пацієнтами та зниження витрат, пов'язаних із невирішеними конфліктами. Поліпшення робочих відносин може покращити

результати лікування пацієнтів, підвищити їх задоволеність під час перебуванні у закладі охорони здоров'я, значно покращить утримання та найм персоналу закладу тощо. Враховуючи зарубіжний досвід використання медіації, проаналізовані категорії медичних спорів, в яких застосування медіації є можливим і бажаним явищем. Наводяться переконливі аргументи ефективності застосування процедури медіації при вирішенні медичного спору у порівнянні із судовим способом врегулювання спорів. Водночас констатується, що окремі види медичних спорів не можуть бути вирішені через застосування процедури медіації. Зроблено висновок про те, що медіація може бути використана не тільки для врегулювання конфлікту між лікарем і пацієнтом, а й запроваджена у повсякденну клінічну практику медичних установ з метою створення безконфліктного середовища у сфері забезпечення безпечного догляду і лікування.

Ключові слова: медичний спір, медіація, критерії медіабельності, конфлікт.

Summary. The paper considers the possibility of mediation in resolving medical disputes (conflicts). The possibility of its application in medical disputes is stated through the prism of legal regulation considering the use of mediation and criteria of mediability of disputes. This is possible because the mediation of medical disputes is not explicitly prohibited by current legislation, and is even more desirable as a method of resolving medical disputes that can be classified as complex. At the same time, mediation can be used not only to resolve conflicts, but also in the daily practice of medical institutions. Note that conflict management to create a healthy work environment is an important component in the evolution of health services. Conflict-free working relationships are important for creating such an environment, ensuring safe patient care, and reducing the costs associated with unresolved conflicts. Improving working relationships can improve patient outcomes, increase patient satisfaction while in a health care setting, significantly improve the maintenance and

hiring of staff, and more. The categories of medical disputes in which the use of mediation is possible and desirable are analyzed, taking into account foreign experience of the subject. Arguments of the effectiveness of the mediation procedure in resolving a medical dispute in comparison with a court decision are given. At the same time, it is stated that certain types of medical disputes cannot be resolved with the use of mediation procedures. It is concluded that mediation can be used not only to resolve the conflict between doctor and patient, but also introduced into the daily clinical practice of medical institutions in order to create a conflict-free environment for safe care and treatment.

Key words: medical dispute, mediation, mediability criteria, conflict.

Постановка проблеми. Медіація, що виникла у 50-х роках 20 століття як вид відновного правосуддя, є досить новим інститутом для правових систем сучасних держав, особливо у порівнянні з традиційними судовими методами вирішення спорів. Незважаючи на відносно короткий строк свого існування, медіація як феномен правової дійсності зарекомендувала себе досить добре для того, щоб провідні світові країни, такі як США, Великобританія, Франція, Швеція тощо легалізували її статус у національних правових системах. Україна переймає досвід європейських країн по легалізації медіації в рамках нормативно-правових актів.

Водночас, медіація вже перебуває під пильною увагою вітчизняних вчених-правознавців, оскільки її використання може стати ефективною альтернативою судовому розгляду суперечок та дасть змогу розвантажити суди першої інстанції, які у поточній ситуації зазнають колосального навантаження. Тому дослідження практичних аспектів медіації є актуальним питанням, особливо у контексті дискусій щодо застосування медіації у різних сферах юридичної практики.

Стан опрацювання обраної теми, аналіз останніх публікацій та досліджень. Розглядаючи вітчизняні наукові дослідження у сфері договірною

регулювання медіації, хотілося б відзначити, що комплексних досліджень із цієї теми не так вже багато. Слід зазначити роботу О. Спектор “Альтернативні способи вирішення цивільно-правових суперечок”, також окремі аспекти медіації розглядалися у працях О. Брижинського, Д. Давиденка, М. Мазаракі, О. Пасюка та ін. На особливу увагу заслуговує дисертаційне дослідження М. Мазаракі “Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні” (2019). Набирає обертів обговорення питань щодо запровадження медіації у сфері медицини. Водночас, висловимо думку про те, що особливої дискусії у вітчизняних наукових колах щодо медіації у медичних спорах не спостерігається, що актуалізує встановлення та розвиток наукової дискусії у цьому напрямку.

Метою дослідження є осмислення місця та ролі медіації при вирішенні медичних спорів, розгляду питання можливості вирішення медичних спорів за допомогою медіації.

Виклад основного матеріалу. Сфера застосування медіації досить широка і може охоплювати різні види правовідносин. Погодимось з думкою Н. Мазаракі про те, що спектр використання альтернативних методів вирішення спорів відповідає характеру та рамкам людських відносин [1]. Таким чином, виникає можливість її широкого застосування.

Вченими у цьому контексті використовується такий термін як “медіабельність”, яким позначають те, що до конкретної суперечки може бути використана процедура медіації. О. Чорній називає медіабельною ситуацію, яка передбачає двостороннє вільне та мотивоване бажання досягти примирення [2]. Н. Мазаракі наводить такі можливі визначення медіабельності, які існують у юридичній літературі: можливість врегулювати спір у перспективі; ознака правового спору, за якою він може бути врегульований у порядку медіації; властивість юридичного конфлікту (правового спору), через яку він може бути врегульований безпосередньо сторонами конфлікту (спору) під час процедури медіації; сукупність умов, за яких медіація може бути ефективною або взагалі можливою; ознака правового спору, яка дозволяє застосувати до спору

процедуру медіації, якщо сторони спору погодяться на це [3]. З урахуванням зазначеного розглянемо, чи може медичний спір бути медіабельним, тобто врегульований за допомогою процедури медіації.

Вважаємо, що в контексті медіації держава має визначити рамки участі пацієнта та лікаря, а також медичного закладу у процедурі медіації.

Закон України про медіацію № 1875-IX від 16.11.2021 року (далі – Закон) поширює свою дію на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) (ч. 1. ст.3). Водночас, медіація не проводиться у конфліктах (спорах), що впливають чи можуть впливати на права та законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками цієї медіації (ч. 3 ст. 3 Закону) [4]. Таким чином, у діючому законодавстві України відсутні передумови для того, щоб визнавати неможливою медіацію у медичних спорах.

Слід зазначити, що вченими наголошується на великій кількості категорій медичних спорів. Наприклад, Л. Маркус стверджує, що заклади охорони здоров'я можуть зіткнутися з широким спектром конфліктів від розбіжностей у думках до прямого конфлікту. При цьому деякі проблеми є клінічними, чи то між лікарями, між лікарем та пацієнтом або членом сім'ї, а деякі – адміністративними чи управлінськими [5].

Практики медіації з Великобританії зазначають, що в деяких випадках сім'ї, пацієнти та фахівці в галузі охорони здоров'я можуть не мати порозуміння з окремих питань, наприклад, коли комунікація між членами сім'ї та медичним персоналом або бригадою з догляду може бути утруднена; людина або її сім'я бажають надання медичної допомоги, яка, на думку фахівців у галузі охорони здоров'я або догляду, не допоможе; особи можуть мати переконання, які

заважають погодитись на план догляду; між пацієнтами та фахівцями виникають розбіжності щодо того, як найкраще діяти. У більшості випадків вони вирішуються шляхом ретельного обговорення та надання часу для розмови та обмірковування. Але іноді не вдається досягти згоди, і саме тоді може допомогти медіація [6].

Разом з тим, медіація у медичних спорах у країнах Європи та США є поширеним та дуже ефективним способом вирішення конфлікту. С. Форхенд зазначає, що нинішня судова система, яка базується на деліктних правопорушеннях, є неефективним методом вирішення спорів про лікарську недбалість. Судовий розгляд не забезпечує компенсації потерпілим пацієнтам, не стримує недбалості лікаря та не забезпечує надання справедливої для всіх сторін системи вирішення спору. Однак, на думку автора, метою більшості реформ, які проводилися окремими штатами США, було подальше зменшення доступу постраждалих пацієнтів до правової системи. У спробі розробити систему, яка компенсує витрати травмованим пацієнтам, утримує від недбалості лікарів і є справедливою, деякі коментатори виступили за масові зміни у медичній сфері [7]. Проте, варто зауважити, що використання медіації у медичних спорах схвалюється не всіма вченими, які, як правило, розмежовують випадки, коли медіація є ефективним інструментом, а коли ні.

К. МакКлей, наприклад, зазначає, що в деяких випадках медіація не допоможе врегулювати медичний спір, і єдиним рішенням буде звернення до суду. Одним з таких випадків є медична суперечка, в якій релігійні переконання перешкоджають певному способу лікування. Немає непорозуміння, яке можливо вирішити. Інший випадок виникає, коли сурогатні особи (список членів сім'ї, уповноважених на прийняття медичних рішень щодо недієздатної особи, починаючи з подружжя, найближчих родичів, а потім інших членів сім'ї), які приймають рішення, відмовляються припинити лікування, що підтримує життя, навіть маючи всю доступну інформацію. Наприклад, одне дослідження показало,

що приблизно в 2% суперечок у зв'язку із закінченням життя лікарня діяла в односторонньому порядку, припиняючи лікування, що підтримує життя [8].

Для медіації найкраще підходять ті медичні спори, у яких розбіжності стосуються типу лікування. У цих випадках сторони часто можуть отримати вигоду з уточнення інформації, коли, наприклад, батьки не згодні з лікарями через медичне поводження з їхньою неповнолітньою дитиною або через розбіжності двох батьків щодо лікування. Такі випадки також можуть виникати, коли опікуни не погоджуються зі своїм літнім родичем або лікарем з приводу призначеного лікування. Важливою частиною посередництва є те, що сторони збираються разом та розробляють план догляду, який влаштовує обох [8]. Відзначимо недоліком такого підходу те, що в ньому не береться до уваги заподіяння шкоди здоров'ю пацієнта в медичному закладі, а, як бачимо, розглядаються варіанти інших суперечок, що виникають у процесі лікування.

На користь застосування медіації висловлюються не лише європейські та американські вчені, а й вчені з Китаю. Так, Д. Лі та П. Лай висловлюють думку, що збереження конфіденційності та відносин співпраці між сторонами є важливими цінностями, які лежать в основі медіації та роблять цей спосіб посередництва особливо придатним для вирішення спорів, пов'язаних із охороною здоров'я. З очевидних причин медичні працівники та їхні установи дбають про свій професійний імідж та репутацію. Так само пацієнти зазвичай не хочуть, щоб соціальна стигма була пов'язана з їхньою хворобою або стражданням. Примітно, що у законодавстві є чіткі положення щодо захисту конфіденційності повідомлень про медіацію. Навіть у гіршому випадку, коли сторони не можуть дійти згоди, жодна зі сторін не може використовувати будь-яку інформацію, отриману в ході медіації, з метою судового розгляду, за винятком деяких обставин. Крім того, у спрощеному режимі медіації протиборчі сторони можуть спілкуватися, вести переговори та вирішувати між собою врегулювання за допомогою медіатора. Ймовірно, стосунки між лікарем та пацієнтом значною мірою зберезуться після медіації [9]. Разом з тим, варто

зазначити, що вчені вказують на необхідність навчання навичкам медіації медичних працівників для повсякденної роботи з пацієнтами.

Тож можемо зробити висновок, що результати практичної реалізації медіації в медицині загалом мають позитивні відгуки з деякими зауваженнями у багатьох країнах світу.

Так, С. Онг зазначає, що медіація позитивно впливає на відносини між лікарем і пацієнтом, підвищує ефективність процедури врегулювання спорів, знижує витрати на врегулювання претензій, підвищує конфіденційність судових розглядів та сприяє підвищенню безпеки пацієнтів. Однак, медіаторам може бути складно вести бесіди зі складних медичних питань та питань систем охорони здоров'я. Ця проблема може бути вирішена з появою спеціалізованих медіаторів [10].

Китайські вчені М. Ванг, Г. Лю, Х. Жао, М. Янг вказують, що медичні судові розгляди збільшують витрати для систем охорони здоров'я. Медіація, арбітраж та інші методи альтернативного вирішення спорів все частіше використовуються для вирішення спорів та підвищення ступеня задоволеності медичним обслуговуванням. У Китаї зростаюча кількість медичних спорів сприяла виникненню занепокоєння щодо безпеки лікарів та недовіри між лікарем та пацієнтами, що призвело до того, що останніми роками у кількох провінціях були застосовані альтернативні способи вирішення спорів. Вчені доходять висновку, що медіація може допомогти суттєво зменшити конфлікти між лікарями та пацієнтами, з метою уникнення судових розглядів, тим самим заощаджуючи час та гроші для обох сторін. Створивши нейтральну сторонню установу, таку як комітет з посередництва, разом із відповідною правовою базою, системи охорони здоров'я також можуть краще вирішувати спори між лікарнями та пацієнтами, щоб покращити відносини між пацієнтом та постачальником послуг і задовольнити громадську думку. Разом з цим, для деяких конфліктів може знадобитися залучення не лише медіатора, а й поліції [11]. Як бачимо, в оцінках вчених найчастіше фігурує позитивне ставлення до

медіації у сфері медицини, що передбачає застосування широкого спектра різних технік, методик, навичок медіатора у відносинах між суб'єктами правовідносин у сфері охорони здоров'я.

Медіатори використовують кілька ефективних методів вирішення конфліктів. Методи медіації можуть бути інтегровані в клінічну допомогу, щоб допомогти молодшому медичному персоналу розпізнати проблему та задовольнити фактичні потреби пацієнтів, сімей та колег, запобігти ескалації конфлікту, заощадити час та ресурси за рахунок правильного вирішення проблеми. Ці методи можуть бути інтегровані у повсякденну клінічну практику. Ефективні методи покращення співробітництва та вирішення конфліктів включають вислуховування для розуміння, переосмислення, з'ясування сутності проблеми та досягнення чітких домовленостей. Використання цих методів допомагає керувати конфліктом, сприяє розумінню та прийняттю, виявляє та визнає основні інтереси чи потреби, з'ясовує точки дотику та чітко усвідомлює майбутні дії, які дозволяють кожній людині відчувати, що її чи його потреби задоволені [12].

Подібно до того, як клінічна допомога включає альтернативні методи лікування, процес врегулювання конфліктів також має ряд альтернатив для запобігання, вирішенню, деескалації та вирішенню спорів. Ефективне управління конфліктами вимагає поєднання навичок та процесів для задоволення потреб та інтересів різних зацікавлених сторін. Інтеграція цих методів у клінічне середовище може ефективно знизити рівень конфлікту та запобігти дисфункції підрозділу.

Висновки та пропозиції. Таким чином, варто зазначити, що застосування медіації у сфері охорони здоров'я є можливим, оскільки прямо не заборонено чинним законодавством, і іноді бажаним методом вирішення медичних спорів. При цьому медіація може застосовуватися не лише для врегулювання конфліктів, а й у повсякденній практиці медичних установ. Зазначимо, що управління конфліктами для створення здорового робочого середовища є

важливим компонентом в еволюції медичних послуг. Безконфліктні робочі відносини важливі для створення такого середовища, забезпечення безпечного догляду за пацієнтами та зниження витрат, пов'язаних із невіршеними конфліктами. Поліпшення робочих відносин може покращити результати лікування пацієнтів, підвищити їх задоволеність під час перебуванні у закладі охорони здоров'я, значно покращить утримання та найм персоналу закладу тощо.

Література

1. Мазаракі Н.А. Основоположні ідеї інституту альтернативного вирішення спорів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 6. С.112-118.

2. Чорній А.Л. Комуникативна складова медіабельності конфліктів. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологія"*. 2018. № 1 (69). Ч. 2. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13754/1/A.Chornii_4.pdf (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

3. Мазаракі Н.А. Щодо поняття медіабельності спору. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №12. С.258-262.

4. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р., № 1875-ІХ. *Голос України*. 2021. № 236. Ст. 51.

5. Medical Mediation. *The Hospitalist*. URL: <https://www.the-hospitalist.org/hospitalist/article/123564/medical-mediation> (дата звернення до ресурсу:18.04.2022).

6. Mediation. The Medical Mediation Foundation. URL: <https://www.medicalmediation.org.uk/mediation/> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

7. Helping the Medicine Go Down: How a Spoonful of Mediation Can Alleviate the Problems of Medical Malpractice Litigation. URL: <https://core.ac.uk/download/159585470.pdf> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

8. Mediation in Medical Treatment: A More Effective Way to Manage o Manage Disputes. URL: <https://scholarship.law.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3508&context=lawreview> (дата звернення до ресурсу:18.04.2022).

9. The practice of mediation to resolve clinical, bioethical, and medical malpractice disputes. URL: <https://www.hkmj.org/abstracts/v21n6/560.htm> (дата звернення до ресурсу:18.04.2022).

10. Medical mediation: Bringing everyone to the table. URL: <https://bulletin.facs.org/2013/03/medical-mediation/> (дата звернення до ресурсу:18.04.2022).

11. The role of mediation in solving medical disputes in China. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7079467/> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

12. Using Mediation Techniques to Manage Conflict and Create Healthy Work Environments. *Advanced Critical Care*. URL: https://www.nursingcenter.com/pdfjournal?AID=593915&an=00044067-200404000-00003&Journal_ID=230572&Issue_ID=593907 (дата звернення до ресурсу:18.04.2022).

УДК: 347.91

ORCID: 0000-0003-0780-2957_

E-mail: zub.aleksey.nlu@gmail.com

Oleksii Y. Zub,

Assistant professor at the Department
Civil, Commercial and Financial Law
(Poltava Law Institute of the Yaroslav
Mudryi National Law University)

Зуб Олексій Юрійович,

асистент кафедри цивільного,
господарського і фінансового права
(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

ВІДНОВЛЕННЯ ДОСТУПНОСТІ ДО ПРАВОСУДДЯ В ГАМБІЇ

RE-ENGAGING ON ACCESS TO JUSTICE IN THE GAMBIA

Анотація. Стаття присвячена оцінці доступності до правосуддя у Гамбії у світлі забезпечення кожного, хто цього потребує, правовою допомогою такого обсягу та якості, що дозволить захистити порушені права не тільки пересічного громадянина, але й найбільш вразливих групи населення (зокрема, жінок та дітей). Керуючись поставленими завданнями, автор визначив рамки здійснення оцінки, достовірні джерела інформації, теоретичні, географічні та емпіричні обмеження дослідження. Проаналізовано історичні, соціальні та економічні передумови, політичне становище Гамбії, відповідні норми міжнародного та національного права. За результатами оцінки автор ідентифікував численні системні недоліки, які серйозно ускладнюють доступність жителів Гамбії до правосуддя, що особливо стосується вразливих груп населення (загальність законодавства порушує доступ жінок і дітей до правосуддя; правове регулювання в країні залежить від влади; у Гамбії створено спеціальний орган, який займається наданням правової допомоги, але він більш активний у столиці Гамбії (Банджула), і не надає належної правової допомоги в центральній та східній частині країни за браком фінансування тощо), а також запропонував список комплексних та системних рекомендацій, розроблених з метою

покращення існуючої ситуації. Зокрема автором пропонується вирішення встановлених вад Гамбіцької системи доступу до правосуддя шляхом: розвитку інституту правової допомоги в Гамбії шляхом реформування Національного агентства правової допомоги в Гамбії, прийняттям державної стратегії, спрямованої на зміцнення правової культури та обізнаності населення щодо своїх прав, механізмів їх реалізації та захисту; реформуванням системи правоохоронних органів; розширенням обміну студентами для збагачення знань і досвіду в розвинених країнах; перерозподілу системи фінансування на надання правової допомоги; покращення доступності до судів шляхом поширення брошур, які поясняють, як можна звернутися до суду за захистом своїх прав тощо.

Ключові слова: доступність до правосуддя, право на судовий захист, захист прав жінок та дітей, правова допомога в Гамбії, оцінка верховенства права.

Summary. This paper reflects the situation with access to justice in The Gambia, in the light of providing everyone with legal assistance in volume and quality, which allows to protect the violated right not only by average citizens, but also by the most vulnerable groups of people (in particular, women and children). Guided by the range of the assessment goals, the author determined the framework of the research, viable sources of information and theoretical, geographical and empirical limitations of the study. The Gambia`s background including (but not limited to) its history, social and economic conditions, political environment, international and national legal frameworks were analyzed in detail. As a result of the assessment, the author indicated the number of systemic flaws that seriously complicate access to justice, especially for vulnerable groups of Gambians (in The Gambia, there is a quite general legislative regulation of access to justice for women and children which makes it possible to violate the rights of women and children without the possibility of their protection legal regulation in the country is highly dependent on the current government the Gambia has established a special body that deals with the provision of legal aid, but it is more

active around the capital of the Gambia (Banjul) and does not provide adequate legal aid in the central and eastern part of the country because this body is not adequately funded). For the purpose of ensuring the effectiveness of access to justice through the development of legal aid in the Gambia, relevant conclusions and recommendations were formulated. In order to improve the situation with ensuring access to justice through the development of legal aid, it is recommended: reform the National Legal Aid Agency in The Gambia; adopt a state strategy aimed at strengthening the legal culture and awareness of the population about their rights, mechanisms for their implementation and protection; reform the system of law enforcement agencies.

Keywords: access to justice, right to judicial protection, protection of women's and children's rights, legal aid in the Gambia, the rule of law assessment.

An overview of the research issue. The importance of access to justice assessments stems from the need for universal respect for human rights, as well as the establishment and development of the rule of law, which, in turn, is inextricably linked to ensuring everyone's right to judicial protection (through the institutional component and due process). At the same time, the right to judicial protection will be illusory if: all or some group of people will not have access to justice due to the territorial remoteness and the impossibility of filing court documents or getting to court; the court fee is so high that few people can pay it and have access to court procedures; any manifestation of discrimination in access to justice, through gender, skin color, religious preferences, material status; while formalizing the right to judicial protection, legal ignorance is a significant obstacle to access to justice; there is no legal aid in its accessible version for the unprotected population; the procedural mechanism for considering a case in court is of a predetermined nature and is not effective, etc.

On the one hand, the twenty-two-year rule of autocratic and corrupt power in The Gambia has left a deep imprint not only in economic and political processes, but also in limiting access to justice and, possibly, deliberately creating barriers that would lead faster to expanding the fullness of power in the hands of one person, rather than

creating conditions for access to effective legal remedies. On the other hand, The Legal Aid Act of 2008 established a National Agency for Legal Aid that makes possible to move access to justice *via* legal aid tools development. But the systemic problems of legal implementation leave much to be desired in terms of ensuring accessibility to justice with respect to all legal reforms in The Gambia.

The purpose of this paper is to conduct an assessment of the institutional, legal, functional provision of access to justice for vulnerable groups of the population, which due to territorial remoteness, financial insecurity, legal ignorance, institutional insecurity do not have the opportunity to obtain protection of their rights in court, and may become victims of political and other persecution, be unreasonably deprived of legal protection and the inability to defend themselves in the courts.

This research was initiated by The New Africa Foundation and are supported by United Nations Development Programme, United Nations Children's Fund, and United Nations Population Fund under the “Assessment of the Judiciary in the Republic of the Gambia” program.

During the assessment, we aim to assess accessibility to justice in light of the following goals:

1. To make an overview of the access to justice of the poor in The Gambia.
2. To describe the legal framework established in 2008 to improve access to justice in the Country, including any amendments.
3. To describe the success and challenges which the Gambia is facing in implementing the above measures.
4. To describe the legal aid and para legal services available in the country and a preliminary assessment of the effectiveness of such services.
5. To make a review of the investments, including the UNDP project, which have been made in the last 8 years by the international donor community to promote access to justice.
6. Perform and present in chart form a gender and human rights mainstreaming exercise on the issues under consideration in this assessment which illustrates how

issues raised in the mainstreaming exercise have been addressed in the assessment process and recommendations

7. To make recommendations with respect to possible reforms and initiatives which would improve the access to justice situation in the Country and strategies which might be employed to make such improvements.

Research design. When performing this research, I would like to choose a complex set of methods (based on the complexity of the object under study) and apply qualitative, quantitative, and multi-method approaches for the selected topic. Each method will be implemented in a specific plane, taking into account the complexity and versatility of the research object. The quantitative method will focus primarily on the number of: (1) judges and courts in the country; (2) administrative, criminal, civil cases; (3) cases in courts in which the defendants were women, children and representatives of vulnerable groups of the population; (4) legal representatives, solicitors in the country who have the right to represent interests in court; (5) institutions that provide free aid in The Gambia; (6) applications from citizens of the Gambia for legal assistance and support of cases in court etc.

The qualitative method will be used to research: (1) normative regulation of access to justice in scope of getting free legal aid, free going to court; (2) research on the effectiveness of the legal aid provided; (3) studies of specific barriers to access to justice; (4) studies of the causal relationship between a specific individual feature and the development of a situation of inaccessibility to justice; (5) development of steps to improve the situation of access to justice in the light of increasing access to justice for vulnerable groups of people, etc.

We use multi-method approaches when: (1) examining the trust of The Gambian citizens to the judiciary; (2) assessing the factors affecting the obstacles for access to justice; (3) studying the mechanisms of counteracting and overcoming obstacles for access to justice for vulnerable groups of people, etc.

To implement the methods, it is necessary to start with a doctrinal study of justice in the country under explore and understand how the judicial system functions as it is

built in accordance with the current legislation. The assessment will use a comparative study at different levels and approaches, which will allow comparing the functioning of the judicial system and its independence not only in The Gambia, but also pay attention to how the access to justice for vulnerable groups of people is ensured in neighboring countries, which will highlight general trends and patterns. Also, a method will be used in the process of which the study of the access to justice will take place in the light of a specific case, which can occur both in the aspect of the development of a specific situation, or in the body of judicial self-government, or in the consideration of another case. The strength of the used methods is the clarification of the objectively existing justice in the country. At the same time, taking into account the political nature of the country, we will not be able to establish or assess the objective influence of hidden factors on the access to justice, which are not caused only by law.

To collect data, a set of measures will be used to form an objective map of the access to justice for vulnerable groups of people, and more specifically: (1) analysis of available documents and materials from the global network; (2) study of normative materials, judicial and disciplinary practice from the global network; (4) research of available materials based on the results of questionnaires, interviews of persons who use the right to judicial protection, especially those who belong to vulnerable groups of persons; (5) monitoring of open court hearings *via* global network; (6) the activity of the established bodies to popularize the possibility of receiving free assistance for vulnerable groups of the population through the global network.

Data gathering. The methodology for collecting information sources within the framework of this assessment will be represented by a multi-stage procedure for collecting data that reflect information of assessing access to justice in the Gambia, analysis of categories of Gambian citizens who, for one reason or another, find it more difficult to defend their rights in court, which will consist of searching: (1) primary sources of information (which either fix the legal norm that is related to the object of research, or become a source in which the real situation was displayed on the scale of interest to us); (2) reports compiled by various governmental and non-governmental

organizations and international organizations, which directly or indirectly reflect information about barriers to access to justice for vulnerable groups in The Gambia; (3) a study of scientific and academic sources that reflect theoretical approaches to the analysis of barriers to access to justice, as well as study the political situation in the Gambia and assess the availability of justice for vulnerable groups of the population; and (4) any other material that can complement the picture of access to justice for vulnerable groups in The Gambia.

Determining viable sources of information. After determining the entire list of sources and analyzing them, it is necessary to highlight those sources that are not only of particular importance, but the information that most corresponds to reality. In this context, it is necessary to highlight several criteria that should be taken into account when assessing the validity and value of this or that information.

1. The credibility of the organization that is the author of a particular document (for example, documents that were drawn up under the leadership of the United Nations Organization have a high degree of reliability and value; when studying and interpreting them, it is enough to be guided by generally accepted errors in the context of data analysis and information synthesis);

2. The closeness between the immediate facts and the author of the source in which certain facts are being investigated (it is intended the fact that, for example, the information that is obtained by the author of the information source directly in a particular situation that is important for the object will be very valuable for research; and vice versa, the importance and reliability of information decreases if the described information in the source is obtained through secondary or tertiary data analysis).

Type of assessment. This is a desktop type of access to justice assessment in The Gambia. Collection of information and selection of sources of information, its analysis, presentation of conclusions are carried out exclusively with the use of a personal computer.

Cost of Assessment: \$50000 (\$20 000 from The New Africa Foundation, \$10 000 from United Nations Development Programme, \$10 000 from United Nations

Children's Fund, and \$10 000 from United Nations Population Fund). The assessment will be carried out within a month.

Tools. Based on the above methodological base, in the process of carrying out this assessment, a set of analytical, statistical, search tools was used, which made it possible to display a picture of the accessibility of justice in the Gambia in terms of the availability of the right to judicial protection for vulnerable groups of the population, as well as in especially important cases (in criminal cases related with a political context and ensuring a fair trial and the right to legal protection not only for defendants, but also for persons who are victims).

Team. To evaluate the study, a team will be formed, which will include 7 people (program manager, three analysts, three persons who will provide technical support). The program manager performs the overall coordination of the project; three analysts collect data, their primary processing, analysis of the information received, the first two analysts form a general report, the third analyst forms and makes a presentation of the project results; three people provide technical support and support for the project throughout its implementation.

Limitations. The limitations of the work are represented by a specific framework, which is not exceeded in the analysis during the assessment. This framework is presented by theoretical, geographical, empirical aspects.

The theoretical limitation is due to the object of the research. Thus, in the process of conducting this study, we will focus on one of the elements of the rule of law manifestation – the right to judicial protection. At the same time, the right to judicial protection will be illusory if it is not ensured by real territorial accessibility to the court, the absence of unreasonable financial barriers (or the creation of favorable conditions for unprotected groups of persons), accessibility to due process with all generally accepted judicial guarantees and procedures (which will provide a comprehensive and fair consideration, without a priori understanding to the convicted – that will be convicted, including groundless, and for the victim – that his rights will not be protected), access to qualified legal protection. And the theoretical limitation is

represented precisely by the study of the accessibility of justice for the unprotected segments of the population (women, children and other persons on any illegally discriminatory basis).

The geographical limitation is due precisely to the Republic of the Gambia. Going beyond this is only allowed to make a comparison between ensuring access to justice for vulnerable groups in The Gambia and other neighboring African countries to find patterns or highlight a trend in this direction.

Empirical limitations arise from the very type of assessment that we conduct and the fact that no sociological or other research is conducted directly in this country, which leads to cognitive limitations. It also makes us dependent on the sources of information from which we took the data, which makes us a second-step assessment.

The analysis of recent publications and research. Amnesty International conducted a study in The Gambia (2019), which resulted in a list of priority areas for the protection of the rights of Gambians for the Government of Gambia. In terms of this assessment, other priority areas are recalled: (1) strengthening the judiciary (including reforming and strengthening the National Legal Aid Agency of the Gambia); (2) protection of rights of women and children who are harassed and restricted in The Gambia [1].

This resource provides a Guide to Assessing and Improving Access to Justice for Women in Different Countries. Among other things, attention is focused on the legal characteristics and the situation to ensure access to justice for women in The Gambia. The value of this source is also enhanced by a systematic analysis of access to justice in the context of not only countries, but also the categories of cases in which a woman filed a lawsuit. In addition, this resource provides steps and recommendations for improving access to justice and ways to implement them [2].

This source of information [3] is a manual that aims to achieve goal 16.3 in the UN Sustainable Development Program. In light of our research, the source explores the implementation of ways to ensure accessibility of basic justice in third world

countries, as well as typical problems along the way, funding and costs of ensuring accessibility to justice.

This Survey Report [4] aims to research and evaluate legal aid in Africa in the context of African criminal systems. Interestingly, this source outlines the types of legal aid systems in African countries in the criminal justice systems, examines the legal framework for providing this aid, how and in what quality legal aid is provided at different stages of criminal prosecution.

This source of information [5] is one of the most valuable as it reflects the assessment, functioning, achievements of the National Legal Aid Agency in the Gambia after the 2008 reform, as well as the history of the development of legal aid provision in the Gambia before and after the 2008 reform.

This scientific article [6] deals with a comprehensive study of the management of legal proceedings in the Gambia up to 2010, which analyzes both the structure of the Gambian legal proceedings and analyzes individual strategic cases in which the issues of either systemic institutional and procedural violations, or the need to reform certain sectors of the legal procedure in the Gambia.

This online resource, created by Flora Ogbuitepu Ngo-Martins [7], describes in general the legal basis for the functioning of The Gambia, from which legal family the Gambia belongs to, to the institutional system of that country and the forms of legal proceedings that are used.

Another study on accessibility to justice in the Gambia (2019) [8] is a comprehensive work that reveals an understanding of accessibility to justice in third world countries, what is the level of accessibility to justice in the Gambia in terms of not only general accessibility, but also by category of cases and by categories of vulnerable groups of people [8].

This short article [9] provides information on the typical barriers to access to justice in The Gambia and how to obtain protection in the lower courts and during the review of cases in the higher courts.

This 2006 report [10] provides an analysis of elements of the rule of law in The Gambia from the perspective of the International and Gambian Bar Association. At the same time, first of all, both in the introduction and in the final recommendations, we are talking about a rather difficult situation with the provision of minimum human rights standards. It is also pointed out that judges, who are entrusted with a huge role in ensuring the rule of law, often demonstrate bias and dependence, and are influenced by other authorities.

This extremely interesting book on the Gambia provides insight into the historical and political context of the development of the Gambia. This book describes how democratic movements emerged in this country, how the first and second republics were formed, how the country was governed during the Lieutenant Yahya Jammeh times [11].

This global report is an important basis for this assessment as it presents a global study of legal aid provision around the world through: mapping global, regional and national legal regulations; varieties of legal aid systems; legal aid performance indicators at regional and national levels; forms of providing legal assistance in criminal and civil proceedings; and how to monitor and evaluate the provision of legal aid [12].

This document is the 2012 Gambia reform plan, which, among other things, includes the need to improve access to justice for vulnerable populations [13].

This report [14] from a US government agency reflects the protection of human rights in The Gambia. Among other things, attention is focused on a differentiated approach to ensuring access to justice for women, depending on why they go to court for protection: marriage, domestic violence, the desire to divorce a husband, discrimination in the labor sphere, etc. It also shows how much the rights of children are protected and what legal mechanisms allow to protect them in court.

This resource [15] contains information that is consistent with our research and reflects information on the protection of women in The Gambia. And it reflects the level of discrimination against women in different spheres of life; as well as common

practices in The Gambia that are incompatible with the standards of ensuring women's rights, and also shows how women can defend themselves if necessary, go to court.

This electronic resource [16] provides an example of one form of how the availability of legal aid in The Gambia for vulnerable groups can be enhanced. Thus, the practice of conducting field and free consultations of lawyers for vulnerable groups of the population, or for people who live in rural areas, is displayed.

The last source of information that was used in this work is information from the official Facebook page of the National Legal Aid Agency in The Gambia. The study of this information enables us to assess how the Agency's work is progressing, how its activities are popularized and shown [17].

Presentation of the material. *International legal framework.* The Gambia is a member of the UN as well as the African Union. Thus, international documents related to ensuring access to justice for vulnerable groups of people are applicable in the context of our assessment.

The Universal Declaration of Human Rights (1948, UDHR) "was the first international instrument to proclaim that all persons were entitled to "equal protection of the law", as well as the right to a fair trial. By providing the right to be free from discrimination, the "right to an effective remedy by the competent national tribunals for acts violating the fundamental rights granted to him [or her] by the constitution or the law," and the right "in full equality to a fair and public hearing by an independent and impartial tribunal...", the Declaration called upon countries to strengthen their justice systems to make these promises a reality for every human being" [12, p. 14-15].

The International Covenant on Civil and Political Rights (1966, ICCPR) "stresses States' obligation to ensure that effective remedies are provided when rights are violated, in particular, through "competent judicial, administrative or legislative authorities, or by any other competent authority provided for by the legal system of the State." Article 14(3)(d) of the ICCPR affirms the right of individuals facing criminal charges to have legal assistance assigned to them and, "where the interests of justice so require," that such assistance be provided "without payment by him [or her] ... if he

[or she] does not have sufficient means to pay for it” The ICCPR additionally emphasizes that “ll persons are equal before the law and are entitled without any discrimination to the equal protection of the law.” The Human Rights Committee further elaborated on the right to legal assistance in its General Recommendation noting that the “availability or absence of legal assistance often determines whether or not a person can access the relevant proceedings or participate in them in a meaningful way. While article 14 explicitly addresses the guarantee of legal assistance in criminal proceedings in paragraph 3 (d), States are encouraged to provide free legal aid in other cases, for individuals who do not have sufficient means to pay for it. In some cases, they may even be obliged to do so. For instance, where a person sentenced to death seeks available constitutional review of irregularities in a criminal trial but does not have sufficient means to meet the costs of legal assistance in order to pursue such remedy, the State is obliged to provide legal assistance in accordance with article 14, paragraph 1, in conjunction with the right to an effective remedy as enshrined in article 2, paragraph 3 of the Covenant" [12, p. 15].

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966, ICESCR) "asserts State parties' obligation to uphold rights without discrimination, and to ensure the equal rights of men and women to the protections arising from the ICESCR" [12, p. 15-16].

The Convention on the Elimination of all forms of Discrimination Against Women (1979, CEDAW), "which is the key international instrument for achieving equality between men and women, includes a reference to the “establish [ment of] legal protection of the rights of women on an equal basis with men ... through competent national tribunals and other public institutions [for] the effective protection of women against any act of discrimination.” In addition, the CEDAW Committee published a General Recommendation: Women’s Access to Justice in 2015, which includes guidelines on strengthening access to legal aid services for women, including promoting gender-sensitive services, improving accountability and legal awareness" [12, p. 16].

"States parties to the United Nations Convention on the Rights of the Child (1989, CRC) undertake to treat accused children "in a manner consistent with the promotion of the child's sense of dignity and worth," including access to "legal or other appropriate assistance" to enable the child to prepare his or her defense. The CRC reiterates the priority established in other international instruments to provide "conditions of equality" and non-discrimination, with a right to an effective remedy as stipulated in the Optional Protocol 3 on the Involvement of Children in Armed Conflict. Although the Convention and its concomitant optional protocols do not specifically address the right to legal aid at no cost to the child (or his parents), the Committee on the Rights of the Child addressed this in General Comment: Children's Rights in Juvenile Justice, which provides that "legal or other appropriate assistance in the preparation and presentation of his/her defense ... should be free of charge". The United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty (1990, the Havana Rules) urge that children be entitled to legal assistance "and be enabled to apply for free legal aid, where such aid is available" The Havana Rules further stipulate that the right to legal aid is triggered by arrest or the status of awaiting trial" [12, p. 16].

Additionally, "at the regional level, the African Commission on Human and Peoples' Rights, of which all African States, with the exception of Morocco, are members, has adopted a series of principles and guidelines governing legal aid and penal reform" [4]. It must be mentioned:

- The Kampala Declaration on Prison Conditions in Africa;
- The Kadoma Declaration on Community Service;
- The Resolution on the Right to a Fair Trial and Legal Assistance in Africa (the Dakar Declaration and Recommendations);
- The Principles and Guidelines on the Right to a Fair Trial and Legal Assistance in Africa;
- The Ouagadougou Declaration on Accelerating Prison and Penal Reform in Africa;

– The Lilongwe Declaration on Accessing Legal Aid in the Criminal Justice System in Africa.

National legal framework. "The Gambian Legal System, like most West African Countries, is a tripartite system consisting of the English common law principles of equity and statute law, customary law which is applied by Tribunals and Sharia law administered by a *cadi* court system. Customary law and Sharia law apply to indigenous Gambians and/or Muslims. The Gambia accepts, with reservations, the International Criminal Court of Justice's compulsory jurisdiction and includes subsidiary legislative instruments enacted locally" [7].

"Before 2008, legal aid in The Gambia was provided for first in the Constitution. The 1997 Constitution of The Gambia (Section 24) guarantees that all persons have a right to a fair hearing. In fact, the Constitution specifically gives the right to all persons charged with offences that carry the death penalty or imprisonment for life before a court to receive legal aid. This means that the Constitution requires the state to ensure that any person accused of an offence whose punishment is death or life imprisonment, has legal assistance. So important is equality before the law that if a poor or vulnerable person were not properly represented and yet convicted by a court, that conviction could be overturned on appeal" [5, p. 14].

"Before 2008, two other laws in The Gambia also provided for legal aid. The Poor Person's Defense (Capital Charges) Act 1993 was enacted to give poor people access to legal aid. However, this law was not comprehensive enough to cater for a fully-fledged legal aid system. In its Section 3 the Act established that poor persons accused of crimes punishable by death must be assigned a lawyer at the expense of the government. This law has since been repealed by the LAA 2008" [5, p. 14-15].

"The second law that made legal aid possible in The Gambia before 2008 is the Children's Act 2005. Recognizing the special needs of children, Section 72(1)2 of the Act gives all children in The Gambia the right to legal aid and legal representation paid for by the state in case they are involved in any type of case, whether civil or criminal" [5, p. 15].

At the same time, the protection of access to justice for children in The Gambia has increased since the 2005 Children's Act 2005, which created special courts for children. Children had no right to represent themselves in court, and it is necessary to involve a representative to consider such a case.

The Legal Aid Act in The Gambia in 2008 radically changed the situation with legal aid. If, before 2008, legal aid was provided only in court, after the adoption of the above-mentioned act, legal aid is provided from the moment of arrest and, in particular, to imprisonment. Moreover, such assistance was provided not only in criminal cases, but also in civil cases, which allowed vulnerable groups of persons (women, children) to receive legal assistance, legal support and consulting. In accordance with this Act it was established National Legal Aid Agency (NALA). Being funded by government, NALA contributes all forms of legal aid for vulnerable groups of people, including consulting, representation in courts, but also ensuring the use of alternative methods of resolving disputes. Further changes in legislation made it possible to provide legal assistance not only during the consideration of cases in the court of first instance, but also to ensure the participation of a representative in the review of court decisions.

Country background. The Republic of the Gambia is located in Western Africa. Its capital, Banjul, is the largest metropolis in the country. The Gambia is narrow and the smallest country in Africa. The only land border is that with Senegal; also, the Gambia has access to the Atlantic Ocean. The Gambia river flows through the whole country, which divides it in half.

“A variety of ethnic groups live in the Gambia. The Mandinka tribe is the largest, followed by the Fula, Wolof, Jola and Serahule. Approximately 3,500 non-Africans live in the Gambia, including Europeans and families of Lebanese origin. With regard to faith, the Gambia is mainly Muslim (95 per cent), with Christian (4 per cent) and other indigenous beliefs (1 per cent). English is the official language but other national languages include Mandinka, Wolof, Fula and other indigenous vernaculars” [10].

Country identification. The political, social and economic conditions of the Gambia are largely due to its historical roots. In the Gambia, as in most of Africa, the

slave trade was developed. This was a colony for many centuries, first as part of Portugal, then as part of Great Britain. The Gambia gained independence on February 18, 1965.

The Gambia has a liberal, market-oriented economy. In this country, most of the economy is devoted to agriculture, in particular the cultivation and export of peanuts. Having a seaport and access to the ocean in this country, re-export of products takes place, which makes possible low import duties. The Gambia cooperates economically with the USA, Japan, Senegal in the export of products.

In Art. 25 of the Constitution of the Republic of the Gambia guarantees everyone the freedom to choose their religious preferences. At the same time, 95% of the population is Muslim, 4% of the population is Christian (including the majority of Roman Catholics, as well as Baptists, Jehovah's Witnesses, Seventh-day Adventists), as well as small evangelical denominations.

Political environment. The political history of the Gambia begins in 1965, when independence from Great Britain was obtained. From then until 1994, the Gambia flourished politically as a multi-party, liberal country led by Dawda Jawara and his People's Progressive Party.

The situation changed in 1994 when the young General Yahya Jammeh, at the head of The Armed Forces Provisional Ruling Council, came to power. From 1994 to 1996 there was a time when any manifestations of disagreement were oppressed, there was practically no opposition. In 1996, the Gambia adopted a constitution, followed by a referendum in which 70% of the population voted in favor of constitutional changes. And already under the new Constitution of the Gambia, Yahya Jammeh became president. "Christof Heyns, the UN Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, characterized The Gambia under Jammeh as a repressive State apparatus in the hands of the security forces who "actively repress any sign of discontent, terroriz[e] civil society and instil [l] a climate of fear and mistrust via routine arrests, enforced disappearances and extrajudicial executions carried out against anyone considered to be critical of or threatening to the regime" [8, p. 8]. His

presidency until 2016 was accompanied by massive harassment: dispersal of student rallies in 2000, public threats to kill human rights defenders in 2009, public threats to supporters of same-sex marriage in 2013.

The political situation changed in the 2016 Presidential elections in The Gambia. “The 2016 presidential election marked a turning point in the political history of The Gambia because for the first the country experienced a change of government through the ballot box. This democratic process gives the Gambia a good name in the world. The presidential election was indeed special. Not only was the national television and radio made equal to the three political parties during their campaign but also the way politicians and their supporters behaved themselves in the entire campaign period” [11, p. 4]. In 2016, Yahya Jammeh lost the presidential election and Adama Barrow became the new president. The new president was determined to democratic changes in the country and expansion of international political and economic ties. However, Adama Barrow faced many problems: supporters of the old president began to oppress supporters of Adama Barrow, a very unstable peace between rural and urban farmers.

Stakeholders analysis. This assessment will analyze the rights and responsibilities of different authorities to ensure access to justice (especially for vulnerable groups), the degree of accessibility to justice in The Gambia, as well as conclusions and recommendations that in one way or another apply to the citizens of The Gambia, government agencies of the Gambia.

Stakeholders include the following: citizens of the Gambia (every Gambian has the right to access to justice regardless of his age, sex, property status, religious preferences, nationality, skin color, etc.); General Assembly (legislative changes are necessary to ensure the comprehensive right to legal assistance); Ministry of Justice (to build an effective system for ensuring access to justice), Ministry of Internal Affairs (to ensure a legal response to violations of rights in the area of access to justice); National Legal Aid Agency (body with a direct interest in providing an effective legal aid system); Department of Social Welfare (directly responsible for overseeing equality and general wellbeing); The Gambian Police (who have a direct responsibility to

respond to human rights violations, especially in cases of bodily harm, psychological abuse, etc.); The Gambian Prison Service (which is responsible not only for the maintenance of prisoners, but ensures minimum human rights in places of detention and is obliged to provide prisoners with the opportunity to contact the competent authorities in case of violation of their rights); Gambian Women's Bureau (which has a responsibility to promote women's rights in every possible way and to combat any form of discrimination against women); The Gambian Bar Association (a self-governing body of lawyers that ensures access to legal aid); Gambia Alternative Dispute Resolution Secretariat (which promotes and resolves any dispute through the use of alternative dispute resolution); courts (which are obliged to accept and consider complaints or claims from citizens of the Gambia in case of violation of their rights); disciplinary and qualification bodies for courts (which are obliged to ensure that the courts are filled with quality personnel and to respond to violations by judges), Gambian religious leaders (on whom the application of religious norms in the Gambia depends).

Survey. This desktop study reflects the situation with access to justice in The Gambia, in the light of providing everyone with legal assistance in volume and quality, which allows to protect the violated right not only by average citizens, but also by the most vulnerable groups of people (which, in particular, women and children).

Legal analysis. Over the past twenty years, the situation with Gambian law has been highly volatile. In the context of international agreements, the country has repeatedly denounced or suspended the operation of certain international acts or stopped the operation of legislative acts in the field of human rights in the country (the Indemnity Act of 2001, the Information and Communication Act of 2013, etc.).

According to the Legal Aid Act adopted in 2008, “legal aid is essentially about providing legal assistance to people who are unable to afford it, or to persons who are facing serious offences in order to ensure equality and fairness in the settlement of legal disputes. For example, in a criminal case, legal aid assists persons suspected or accused of being in conflict with the law to defend themselves adequately in court. This is

consistent with the principle that all suspects are presumed innocent until proven guilty by an impartial court of law. To ensure equality of arms, it is important to help those who may not be able to effectively defend themselves because they do not have the means to hire a lawyer. Legal aid can also be available to assist poor persons involved in civil cases to receive legal support. This can be particularly important in civil matters involving, for instance, a widow seeking to secure her ownership of the family home for her sake and that of her children” [5, p. 13].

According to the Legal Aid Act adopted in 2008, a special body, the National Agency for Legal Aid, functions in the country, which is engaged in providing legal aid in the country together with the National Association of Lawyers and local lawyers. According to the current legislation of the Gambia, everyone (including vulnerable groups of the population - women and children) is provided with legal assistance if the person in need does not have the appropriate knowledge or does not have enough money to hire a lawyer.

In criminal cases, everyone is guaranteed the right to legal assistance from the moment of arrest and presentation of charges until the sentencing. Also, an integral part of this assistance can be considered the right to receive it while in prison or during the review of the case on appeal or other procedures (previously this could not be done).

In civil matters, as well as in family matters, you can get legal assistance. In this way, assistance is also guaranteed for women and children, if they need it.

A positive aspect of the reform of legal aid is the fact that legal aid is provided not only in formal processes, but also during the consideration of a dispute through mediation, negotiations and other forms of alternative dispute resolution.

To finance the activities of the agency, a state-funded fund was created. The Gambia is thus a Judicare-type legal aid country [4 p. 9].

Human rights mainstreaming. Ensuring human rights is not systemically ensured. “Several domestic and international human rights groups generally operated without government restriction, investigating and publishing their findings on human rights cases. Among these were the #Jammeh2Justice campaign to have the Ghanaian

and Gambian governments try former president Jammeh for the 2005 killings of irregular migrants—among them 44 Ghanaians—and the Victims Center that supports the TRRC and assists victims of Jammeh-era human rights abuses. Government officials were usually cooperative and responsive to issues raised by human rights groups during the year. Despite the Barrow administration’s 2017 pledge to create a more conducive environment for NGOs, the law continues to require NGOs to register with the National Advisory Council. It provides the council with the authority to deny, suspend, or cancel the right of any NGO (including international NGOs) to operate in the country. The council did not take actions against any NGO during the year. In 2017 the TRRC was established to address human rights abuses during the 22-year rule (1994-2016) of former president Jammeh. During the year the TRRC conducted hearings at which more than 100 witnesses testified to multiple instances of human rights abuses by the Jammeh government, including killings, torture, arbitrary detention, sexual violence, and forced disappearances. Witnesses included members of the Junglers hit squad who admitted to committing gross human rights abuses” [14].

“Children derive citizenship by birth in the country’s territory or through either parent. Not all parents registered births, but this did not preclude their children from receiving public health services. Birth certificates were easily obtained in most cases. The constitution and law mandate compulsory, tuition-free primary- and lower-secondary-level education. Families often must pay fees for books, uniforms, lunches, school fund contributions, and examination fees. An estimated 75 percent of primary school-age children enrolled in primary schools. Girls constituted approximately one half of primary school students but only one-third of high school students. By law children younger than age 18 may not marry; however, 34.2 percent of girls younger than 18 were married, and 9.5 percent younger than 15 were married. Government sensitization campaigns in several areas of the country, particularly in remote villages, sought to create awareness of the act” [14].

These human rights violations require legal defense. But in spite of the legal framework, in fact, ensuring access to justice in The Gambia is very difficult. Perhaps

the biggest problem is staff shortages. 2 200 000 populations, according to the Gambia Bar Association, only about 200 lawyers work in the country. Moreover, lawyers are territorially concentrated near the capital of the Gambia, while distant regions often have no lawyers at all. The territorial obstacle to the provision of legal aid makes it impossible to ensure access to justice. The development of the legal aid network is also not conducive to the lack of funding, which makes it impossible to provide legal aid.

At the same time, the initiatives of the National Agency for Legal Aid should be welcomed, which relate to the conduct of field receptions and the provision of legal assistance to people at their location [16].

Gender mainstreaming. Unfortunately, it is necessary to state numerous violations based on gender. Women constantly fall under discrimination: from everyday life discrimination to lack of representation of women in political and other positions. “Discriminatory gender laws only help reinforce the patriarchal social norms which legitimize the subjugation of women in nearly all sectors of the society. Victim shaming, gender-based violence, and female genital mutilation are some of the leading social issues that contribute to gender inequality. Even though the Constitution prohibits discrimination, it does not afford the same protections when it comes to matters of personal law. Based on the OECD’s 2019 Social Institutions & Gender Index Report, 88 percent of Gambian women experience discrimination in the family: scoring 100 percent in discrimination against women in the legal framework on household responsibilities, inheritance, and divorce. The legal framework on working rights discriminates against women in its entirety while access to justice and legal framework on the freedom of movement is at 75 percent discrimination. Women’s access to reproductive health is also restricted by draconian laws and traditional social norms. Over 75 percent of women have undergone female genital mutilation and over 75 percent of the law discriminates against reproductive rights” [6, p. 56-57].

Massively women suffer from domestic violence, rape, psychological and physical humiliation. This is due to the banal ignorance of the laws by women - that she can refuse to encroach on her physical and psychological integrity. Even in large

cities, women are victims of workplace harassment. Often women do not hold high positions.

To combat the violation of women's rights, free legal aid is provided in legal clinics. “The clinics are run by women and aims to improve women’s access to justice by: providing legal information and advice; referring to sympathetic lawyers and other support services; running community legal education sessions; producing information for women about their rights, the legal system, and the law; doing research, law reform, and lobbying activities that help to remove barriers to women’s access to justice; and publishing a quarterly newsletter about our activities” [6]. The same clinics provide assistance exclusively to women in cases of: “divorce and separation; disputes over children; property settlement; domestic violence; child support; going to court; discrimination; unfair dismissal; other employment rights; and compensation for criminal injuries” [6].

Statistics. In 2015 in the Gambia, 2 000 000 the population was 90 lawyers who could provide legal assistance. In 2020, 2 200 000 of the population there are already 200 lawyers.

Other initiatives. In order to improve the effect of the provision of legal assistance, realizing that territorially legal assistance is not provided evenly, different organizations (mostly non-governmental organizations) conduct field consultations. This practice was also in 2014. Here is what one of the lawyers who provided legal assistance in several villages thinks about it: “In ten days, two regions, six districts, two police stations, one prison and fourteen villages we advised 312 clients, 133 of whom were women, during this last trip of the Mobile Legal Aid Clinics Team. But this figure doesn't tell the whole story. When Kebbah got his land back, he was able to feed his entire family again. Omar, having returned to his house, could once more provide shelter to his wife and children, while Aminatta can now make sure that her children go to school. The impact of assisting one person is, in reality, much wider” [16]. Obviously, with proper funding, it is these practices that allow people to at least learn about their rights and how it is possible to defend them in court.

Also, the National Agency for Legal Aid conducts explanatory work through social networks that a larger number of citizens found out about their existence and took advantage of their services [17]. But more such measures should be taken to increase their effectiveness.

Conclusion and proposal. As a result of the assessment, it is necessary to indicate the revealed facts:

1. In The Gambia, there is a legislative regulation of access to justice for women and children. But, at the same time, the regulation is quite general, which makes it possible to violate the rights of women and children without the possibility of their protection.

2. Legal regulation in the country is highly dependent on the current government.

3. The Gambia has established a special body that deals with the provision of legal aid, but it is more active around the capital of the Gambia, Banjul, and does not provide adequate legal aid in the central and eastern part of the country. Moreover, this body is not adequately funded.

4. Although the Gambian School of Law has been established in the country, the country is sorely lacking personnel who would not only provide legal assistance, but also hold positions related to knowledge and understanding of law.

5. Although the Gambia has a court system that deals not only with general cases, but also special courts that deal with family matters and cases for children, the procedure for addressing and considering cases is so difficult for the average citizen that the effectiveness of protection is lost.

6. In The Gambia, practices are being implemented that have nothing to do with human rights: violence against women, rape, the involvement of women and children in slave labor.

In order to improve the situation with ensuring access to justice through the development of legal aid, it is recommended:

1. Reform the National Legal Aid Agency in The Gambia to create a balanced and efficient body that will be adequately funded, provided with a qualified workforce represented in all regions of the country.

2. Adopt a state strategy aimed at strengthening the legal culture and awareness of the population about their rights, mechanisms for their implementation and protection.

3. Strengthen the fight against discrimination based on gender, age, property, religion, etc.

4. Reform the system of law enforcement agencies that would protect the rights of citizens and ensure an appropriate response to crimes and violations of human rights.

5. Expand student enrollment at the Gambian Law School to increase the number of lawyers in the country.

6. Establish a student exchange program to enrich knowledge and experience in developed countries.

7. To reallocate the financing system towards legal aid provision.

8. Improving accessibility to the courts by providing them with consultants, brochures that will explain how you can go to court to protect your rights.

As a result of assessing access to justice in The Gambia through a study on legal aid provision, we can argue that the effectiveness of legal aid provision is a complex phenomenon that depends on: legal security, the creation of a system of government bodies or non-state funded organizations, the provision of any institutional education with quality personnel, adequate funding, representation of these bodies in all regions of the country, provision of assistance in all cases, provision of assistance in criminal cases from arrest and indictment to sentencing and imprisonment, provision of legal assistance during the application of alternative dispute resolution methods. In order to ensure the effectiveness of such bodies in the Gambia, relevant conclusions and recommendations were formulated.

Bibliography

1. Proposed Human Rights Priorities to The Gambian Government. Dakar, Senegal: Amnesty International. 2019. URL: <https://www.amnesty.org/download/Documents/AFR2702272019ENGLISH> (дата звернення до ресурсу: 19.04.2022).
2. A Practitioner's Toolkit on Women's Access to Justice Programming. New York, USA: UN Women, UNDP, UNODC and OHCHR, 2018. URL: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/WA2J_Consolidated (дата звернення до ресурсу: 19.04.2022).
3. Manuel M., Harsh D. Universal Access to Basic Justice: Costing Sustainable Development Goal, 2019. URL: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/resource-documents/12681.pdf> (дата звернення до ресурсу: 19.04.2022).
4. Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems in Africa. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2011. URL: https://www.euromed-justice.eu/en/system/files/3-Survey_Report_on_Access_to_Legal_Aid_in_Africa.pdf (дата звернення до ресурсу: 19.04.2022).
5. Legal Aid in The Gambia: An Introduction to Law and Practice. Banjul, The Gambia: Institute for Human Rights and Development in Africa (IHRDA), 2012. URL: <https://www.ihrda.org/wp-content/uploads/2012/04/Legal-Aid-in-The-Gambia-layout-2012-website-download.pdf> (дата звернення до ресурсу: 19.04.2022).
6. Senghore, A. A. The Judiciary in Governance in the Gambia: The Quest for Autonomy under the Second Republic. *Journal of Third World Studies*. 2010. № 2. P. 215–48.
7. Ogbuitepu F. Researching Gambian Legal Information, 2019. URL: <https://www.nyulawglobal.org/globalex/Gambia1.html> (дата звернення до ресурсу: 19.04.2022).
8. University of Pennsylvania Law School. URL: <https://www.law.upenn.edu/live/files/9725-working-report-access-to-justicegambia> (дата звернення до ресурсу: 19.04.2022).

9. Access To Justice & The Legal System In The Gambia. Gambia Legal Support. Pro Bono Lawyers In The Gambia, 2020. URL: <https://gambialegal.support.org/legal-system-in-the-gambia> (дата звернення до ресурсу: 19.04.2022).
10. Under Pressure: A Report on The Rule of Law in The Gambia. International Bar Association, 2006. URL: <https://www.ibanet.org/Document/Default.aspx?DocumentUid=214e3622-85cf-4219-a151-4194a506a> (дата звернення до ресурсу: 19.04.2022).
11. Drammeh, S. Perspectives on New Gambia. Banjul, The Gambia: CENMEDRA. Oxford: African Books Collective, 2018. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/abpr-2018-0011/html> (дата звернення до ресурсу: 19.04.2022).
12. Global Study on Legal Aid: Global Report. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), 2016. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/LegalAid/Global-Study-on-Legal-Aid_Report01 (дата звернення до ресурсу: 19.04.2022).
13. The Gambia National Action Plan On United Nations Security Council Resolution 1325. United Nations Security Council, 2012. URL: <https://gnwp.org/wp-content/uploads/Gambia-NAP-2012.pdf> (дата звернення до ресурсу: 19.04.2022).
14. Country Reports on Human Rights Practices: The Gambia. U.S. Department of State. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. 2019. URL: <https://www.state.gov/reports/2019-country-reports-on-human-rights-practices/gamb> (дата звернення до ресурсу: 19.04.2022).
15. The Gambia NGO Shadow Report on the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. The Association of Non-Governmental organizations (TANGO), Women's Rights Organizations (WRO) and Civil Society Organizations (CSOs), 2015. URL: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/GMB/INT_CEDAW_NGO_GMB_20893_E.pdf (дата звернення до ресурсу: 19.04.2022).

16. Mobile Legal Aid Clinics—Vehicles of Empowerment and Justice in The Gambia. UN Youth Volunteer, 2014. URL: <https://www.unv.org/es/node/1513> (дата звернення до ресурсу: 19.04.2022).

17. National Agency for Legal Aid-NALA, 2014. URL: <https://www.facebook.com/legalaidthegambia> (дата звернення до ресурсу: 19.04.2022).

УДК: 340.15

ORCID: 0000-0002-4568-7964

E-mail: a.i.kozachenko@ukr.net

Anatolii I. Kozachenko,

Head at the Department of Theoretical
Legal Subjects

(Poltava Law Institute of the Yaroslav
Mudryi National Law University)

Козаченко Анатолій Іванович,

завідувач кафедри теоретико-правових
дисциплін

(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого)

АГРАРНА РЕФОРМА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

ТА УЧАСТЬ У ЇЇ ПРОВЕДЕННІ ПОЛТАВСЬКОГО ЗЕМСТВА

AGRARIAN REFORM OF THE EARLY XX CENTURY AND PARTICIPATION OF POLTAVA ZEMSTVO IN CARRYING OUT IT

Анотація. У статті проведено аналіз участі Полтавського земства у проведенні аграрної реформи початку ХХ ст. Основною складовою реформування аграрних відносин і, зокрема, відносин власності була проблема формування ринку землі та фермерських господарств. Найсуттєвіших результатів на цьому шляху вдалося досягнути завдяки проведенню реформи П.А. Столипіна. Безпосереднім учасником аграрної реформи стало земське самоврядування, адже законодавство покладало на нього питання організації землекористування, землевпорядкування, регулювання земельних відносин та контроль за використанням земельних ресурсів. Стаття присвячена вивченню досвіду практичної діяльності Полтавського земства у процесі проведення аграрної реформи, що дає можливість розкрити участь земства у модернізації аграрної галузі та формуванні ринкових аграрних відносин на території Полтавської губернії на початку ХХ ст. Полтавське земство, як і інші українські земства, ставилося до проведення столипінської аграрної реформи з недовірою. Така

позиція земства зумовлювалася його переважно дворянським складом після виборів 1906 р. У період реформи земство провело значну дослідницьку роботу з метою вивчення аграрного питання та визначення шляхів і способів його вирішення. Участь земських гласних у роботі землевпорядних комісій сприяла створенню одноосібних селянських господарств, виходу селян із общини і закріплення за ними землі у приватну власність шляхом упровадження хутірського та відрубного господарства. Полтавське земство брало активну участь у реалізації урядової політики переселення малоземельних селян до Сибіру та Далекого Сходу. За доби аграрної реформи земство активізувало надання селянам фінансової допомоги, сприяло розвитку споживчої кооперації, поширювало інформацію про передові способи агротехніки, здійснювало інші заходи з метою модернізації аграрної галузі та формування ринкових відносин. Але поряд із позитивними результатами, діяльність уряду і земства вела до зубожіння значної частини селянства та зосередження землі у приватній власності заможних селян, що тягнуло за собою суттєве загострення соціальних протиріч.

Ключові слова: земство, місцеве самоврядування, революція, аграрна реформа, ринок землі, фермерське господарство, землевпорядний комітет, переселенська організація.

Summary. The article analyzes the participation of the Poltava Zemstvo in the agrarian reform of the early twentieth century. The main component of the reform of agrarian relations and, in particular, property relations, was the problem of the formation of the market for land and farms. Zemstvo self-government became a direct participant in the agrarian reform, because the legislation entrusted it with issues of land use organization, land management, regulation of land relations and control over the use of land resources. The article is devoted to the study of the experience of the practical activity of the Poltava zemstvo in the process of carrying out agrarian reform. During the reform period, the zemstvo conducted significant research work with the

aim of studying the agrarian issue and determining ways and means of solving it. During the reform period, the Zemstvo conducted significant research to study the agrarian issue and identify ways and means to solve it. The participation of the Zemstvo councillors in the work of land management commissions contributed to the creation of individual peasant farms, withdrawal of peasants from communities and settling land for them in private ownership through the introduction of farms and holdings. The Poltava Zemstvo took an active part in the implementation of the Government's policy aimed at resettlement of landless peasants in Siberia and the Far East. During the agrarian reform, the Zemstvo intensified the provision of financial assistance to peasants, promoted the development of consumer cooperation, disseminated information on advanced agricultural techniques and took other measures in order to modernize the agricultural sector and form market relations. But along with the positive results, the activities of the Government and Zemstvo led to the impoverishment of a large part of the peasantry and concentration of land in the private property of wealthy peasants, which entailed a significant aggravation of social contradictions.

Key words: zemstvo, local self-government, revolution, agrarian reform, land market, farm, land management commission, resettlement body.

Постановка проблеми. Ринок землі складає основу для формування ринкових відносин у аграрній галузі. Конституція України 1996 р., Земельний кодекс України 2001 р., Цивільний кодекс України 2003 р. та інші законодавчі акти юридичним чином закріпили приватну власність на землю, що стало нормативною базою для формування вітчизняного ринку аграрного сектору економіки. Але до останнього часу діяв мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення. 31 березня 2020 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення», який з 1 липня 2021 р. відкрив ринок землі в Україні. Згідно чинного законодавства України органи місцевого самоврядування є тими суб'єктами земельних відносин, котрі

здійснюють право власника на земельні та інші природні ресурси, що розміщені на їх території або право суб'єкта управління ними. Питання землекористування, землевпорядкування, регулювання земельних відносин, контроль за раціональним використанням земельних та інших природних ресурсів вирішується органами місцевого самоврядування.

Актуальність теми дослідження зумовлюється необхідністю вивчення досвіду діяльності земського самоврядування у процесі проведення аграрної реформи урядом П.А. Столипіна на початку ХХ ст. Особливість проведення реформи на території українських губерній зумовлювалася високим рівнем густоти населення і, як наслідок, недостатньою кількістю земель сільськогосподарського призначення для створення фермерських господарств.

Стан опрацювання обраної теми, аналіз останніх публікацій та досліджень. Запровадження ринку землі в Україні зумовлює науковий інтерес до проблеми аграрної реформи початку ХХ ст. та участі у її проведенні земського самоврядування. Досвід проведення столипінської аграрної реформи в Україні останнім часом став предметом дослідження Герасименка О. [1], Ігнатової Л. [2], Каюн В. [3], Лобас Т. [4], Мельник О. [5], Селіхова Д. [6], Якименка М. [3] та інших фахівців у галузі аграрної історії та історії права.

Метою статті є вивчення досвіду практичної діяльності Полтавського земства у процесі проведення аграрної реформи, що дає можливість розкрити участь земства у модернізації аграрної галузі та формуванні ринкових аграрних відносин на території Полтавської губернії на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Найважливішими складовими реформування аграрних відносин і, зокрема, відносин власності наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. була проблема формування ринку землі та фермерських господарств. Найсуттєвіших результатів на цьому шляху царському уряду Росії вдалося досягнути завдяки проведенню реформи П.А. Столипіна.

Законодавство Російської імперії про скасування кріпосного права 1861 р. врегульовувало порядок викупу селянами землі у поміщиків. Однак процес

формування ринку землі гальмувався низкою факторів: малоземеллям, відсутністю коштів у селян, урядовою політикою, що мала за мету захист поміщицького землеволодіння, протидією дворянства. У другій половині XIX ст. царський уряд не мав чіткого та послідовного плану проведення реформ. Консервативна частина дворянства, поміщики та державні чиновники схилилися до необхідності реалізації пруського шляху розвитку ринкових відносин на селі, який носив еволюційний характер і передбачав поступову трансформацію аграрних відносин, збереження поміщицького землеволодіння та панщини. Ліберальне крило дворянства, буржуазія й селянство підтримували американський революційний шлях розвитку аграрних відносин, який мав за мету створення великих фермерських господарств. Така невизначеність, як суспільства так і держави, відповідним чином відображалася на діяльності земства.

Розпочати аграрну реформу царський уряд змусили численні селянські повстання та революція 1905 р. Царський указ від 6 травня 1905 р. передбачав створення Головного управління землевпорядкування та земельних справ, на яке покладалася функція координації підрозділів колишнього Міністерства землеробства та державних маєтностей, Переселенського управління та земського відділу МВС. Маніфестом від 3 листопада 1905 р. наполовину скорочувалися викупні платежі селян за землю з 1 січня 1906 р., а з 1 січня 1907 р. вони повністю скасовувалися. Але активні цілеспрямовані заходи щодо проведення докорінної зміни аграрних відносин уряд розпочав здійснювати тільки після призначення 8 липня 1906 р. П.А. Столипіна головою Ради Міністрів Російської імперії. 12 і 27 серпня 1906 р. було прийнято два укази про передачу надільних та казенних земель Селянського банку для продажу селянам. Указом «Про доповнення деяких постанов діючого закону, що торкається селянського землеволодіння і землекористування від 9 листопада 1906 р.» передбачав три складові аграрної реформи: 1) вихід селян із общини і закріплення за ними землі у приватну власність; 2) створення хутірського

та відрубного господарства; 3) проведення політики переселення селян до Сибіру та Далекого Сходу. На думку фахівців у галузі аграрної історії, зазначені положення столипінського указу передбачали поєднання елементів американського та пруського шляхів реформування аграрних відносин [7, с. 71].

Забезпечення функціонування аграрної галузі входило до кола прямих обов'язків органів земського самоврядування. Згідно зі ст. 2 «Положення про губернські і повітові земські установи» 1890 р. до відання земства відносилося забезпечення населення продуктами харчування, здійснення протиєпізоотичних заходів, організація заходів боротьби із природними шкідниками з метою захисту посівів зернових та інших сільськогосподарських культур [8, с. 495]. Земству належало право на стягнення податків і зборів з нерухомого майна і, зокрема, земельного збору. Тому урядові нормативно-правові акти передбачали широке залучення органів земського самоврядування до справи проведення аграрної реформи. Проте дворянство, якому належала переважна більшість місць у земських зборах, ставилося до проведення столипінської реформи з недовірою. Так, у вересні 1906 р. Полтавське повітове земство направило телеграму П.А. Столипіну, в якій доволі стримано заявляло про свою підтримку урядових реформ [9, с. 11].

З метою реалізації столипінської реформи земство спиралося на власний досвід реформування аграрної галузі напрацьований ним після скасування кріпосного права 1861 р.: проведення досліджень для визначення шляхів і способів модернізації аграрної галузі, запровадження фінансових установ з метою формування ринку землі, забезпечення сільськогосподарських виробників новітніми ефективними засобами ведення виробництва, надання рекомендацій селянам щодо підвищення продуктивності ведення землеробства та скотарства. Але така діяльність органів земського самоврядування гальмувалася відсутністю державної програми реформування аграрної галузі.

Для проведення реформи урядовим указом від 4 березня 1906 р. передбачалося створення губернських та повітових землевпорядних комісій. На них покладалося завдання проведення землевпорядних робіт для створення одноосібних селянських господарств. 21 травня 1906 р. головноуправляючий землеробства і земельних справ В. Васильчиков надіслав губернаторам телеграми з вимогою негайно розпочати формування землевпорядних комісій. З метою прискорення цього процесу до Полтавської і Чернігівської губерній уряд направив свого представника – голову Переселенського управління Г.В. Глінку. У 1906 р. на території Полтавської губернії були створені повітові землевпорядні комісії, а наступного року – губернська землевпорядна комісія [10, с. 7-8].

9 грудня 1906 р. Полтавські губернські збори зі свого складу обрали членів землевпорядної комісії у складі 6 осіб, по три члени від поміщиків та селян. Полтавська губернська землевпорядна комісія розробила та внесла на розгляд земських зборів пропозиції щодо удосконалення роботи землевпорядних комісій. Земці пропонували уряду позбавити Селянський банк можливості гальмувати процес продажу селянами землі, скасувати кругову поруку сільської общини, надати право землевпорядним комісіям рекомендувати банкам кредитоспроможних селян щодо надання їм іпотечного кредиту, збільшити розмір кредиту для селян з 3-х тис. крб. до 10-ти тис. крб., врегулювати питання надання селянам-переселенцям права приватної власності на землю, врегулювати поземельні відносини з корінними мешканцями тих територій, на яких отримують земельні наділи переселенці [11, с. 39, 123-124].

«Положення про землеустрій» 1911 р. змінило порядок формування і склад землевпорядних комісій. Відповідно до нього повітові землевпорядні комісії формувалися у складі голови повітового дворянського зібрання, голови повітової земської управи, представника головного управління землевпорядкування та земельних справ, повітового члена окружного суду, земського начальника, 3-х представників від повітових земських зборів і 3-х селян, обраних волосними сходами. До складу губернських землевпорядних

комісій входили губернатор, голова губернського дворянського зібрання, голова губернської земської управи, представник головного управління землевпорядкування та земельних справ, голова і один із членів повітового окружного суду, член губернського з селянських справ присутствія, губернський землемір і два виборних члени губернських земських зборів [12, с. 458]. Згідно з циркуляром Полтавського губернатора вибори представників від земства до губернської та повітових землевпорядних комісій відбулися у серпні 1911 р. [13, с. 9-10].

Земські гласні вели широку роз'яснювальну роботу серед селян про мету діяльності землевпорядних комісій – створення дрібних та середніх фермерських господарств, об'єднаних місцевим самоуправлінням, завдяки чому на початку реформи селяни підтримували її проведення. У Полтавській губернії до повітових землевпорядних комісій звернулося більше ніж 161 тис. селян з проханням провести землевпорядні роботи. Такі роботи було проведено у 62755 селянських дворах, що забезпечило створення більше 48 тис. одноосібних селянських господарств [10, с. 8]. Але по-суті землевпорядні комісії сприяли виселенню малоземельних селян, що давало можливість заможним селянам скуповувати їхні землі. Так, кількість заможних селянських господарств у період з 1910 р. по 1916 р. збільшилася у 2,5 рази з 40,7 тис. господарств до майже 108 тис. [14, с. 144]. Тому з кожним роком найбільш активніше протидіяло роботі землевпорядних комісій, а отже і проведенню реформи. Негативне ставлення селян до діяльності землевпорядних комісій пояснюється також і тим, що у них все більшого розмаху набували хабарництво та бюрократизм. З тим, щоб не допустити несправедливого перерозподілу землі та уникнути соціального вибуху Полтавське земство вивчало це питання за допомогою статистичних досліджень [15, с. 32-37]. Водночас збільшення кількості заможних селянських господарств свідчить про позитивні результати реформи.

Основним напрямком створення дрібних та середніх фермерських господарств було виділення селян на хутори та відруби, що зумовлювалося черезсмужжям, багатосмужжям та земельними сервітутами, які виникли після реформи 1861 р. і гальмували розвиток селянських господарств. Завдяки діяльності землевпорядних комісій на початок 1916 р. в українських губерніях функціонувало 440 тис. хутірських та відрубних господарств, що складало 13% від загальної кількості селянських дворів. Проте на території Полтавської губернії цей процес гальмувався малоземеллям та сільською общиною. Станом на 1915 р. у Лівобережних губерніях України з общини вийшли лише 16,5% селянських дворів [14, с. 41].

Після реформи 1861 р. поміщики, які не змогли пристосуватися до нових економічних умов, активно продавали землю. За підрахунками земських статистиків станом на 1901 р. дворяни Полтавської губернії втратили 21% земель, а селяни і козаки придбали 16% земель. При цьому ціна землі на Полтавщині була найвищою, порівняно із іншими українськими губерніями і становила 154 рублі за десятину [5, с. 49]. З огляду на це, земство констатувало, що «за 40 років дворянство із головного землевласника перетворилося у третьорозрядного» [15, с. 33]. П.А. Столипін не допускав можливості відчуження дворянського землеволодіння, а тим більше знищення самого дворянства. Але впродовж 1906-1910 рр. поміщицьке землеволодіння зменшилося на 1,1 млн десятин. Лише через Селянський поземельний банк поміщики українських губерній у цей період продали понад 480 тис. дес. землі [7, с. 76].

Після селянської реформи 1861 р. постала проблема безземелля та малоземелля селян густонаселених чорноземних губерній України, що спричинило масову міграцію сільського населення переважно до Сибіру і Далекого Сходу. Порядок міграції врегульовував переселенський закон від 13 липня 1889 р. Переселення селян забезпечував урядовий орган – Переселенське управління. 6 червня 1904 р. набув чинності новий переселенський закон. Проте урядова політики з питань міграції залишалася вкрай неефективною. Тому під

час проведення обласного переселенського з'їзду, що відбувся 1907 р. у Харкові представники від земства визнали необхідність створення обласної земської переселенської організації [16, с. 121].

Полтавське земство намаглося дослідити аграрну міграцію як соціальне явище та знайти шляхи і способи його удосконалення. Так, у 1906 р. надзвичайні губернські земські збори ухвалили рішення про організацію експедиції у степові райони Казахстану, Сибіру і Середньої Азії на чолі із земським агрономом Ю.Ю. Соколовським. Після ретельного обстеження цих територій експедиція дійшла висновку про те, що вони придатні для вихідців із Полтавської губернії. У травні 1907 р. губернські земські збори ухвалили рішення про запровадження посад спеціальних агентів з питань міграції селян. Губернська земська управа домоглася від уряду надання агентам права приймати заяви від осіб, які виявляли бажання переселитися та формувати групи переселенців. Згідно закону від 6 червня 1904 р. такі повноваження належали земським начальникам. Впродовж 1907 р. земство організувало 6 груп мігрантів у складі більше 2-х тис. осіб. Кожну групу супроводжували до місць переселення земські агенти [17, с. 39, 43].

Порівняно з іншими українськими губерніями, найбільша кількість мігрантів залишала територію Полтавської губернії. Так, за даними Переселенського управління за період з 1885 р. до 1906 р. територію Полтавської губернії залишило майже 208 тис. осіб, що значно перевищувало кількість переселенців з інших українських губерній [16, с. 123]. З огляду на це та з метою реалізації століпінської реформи Полтавське земство у 1908 р. ініціювало створення Обласної переселенської організації. Участь у її створенні взяли Катеринославське, Київське, Харківське, Херсонське і Чернігівське губернські земства.

У 1910 р. Полтавські губернські збори за участі представників п'яти інших губернських земств прийняли «Статут Південноросійської обласної переселенської організації». Згідно Статуту керівними органами Переселенської організації були з'їзд і бюро. З'їзд – розпорядчий орган, котрий формувався

шляхом делегування представників від губернських земств. Бюро – виконавчий орган, сформований з'їздом. Знаходилося бюро при Полтавській губернській управі, очолював його голова управи. Отже, забезпечення діяльності Переселенської організації покладалося на Полтавську губернську управу, яку очолював Ф.А. Лизогуб. Особливим чином Переселенська організація ставилась до проведення статистичних досліджень з питань міграції та інформування населення про свою діяльність. За допомогою газети «Хуторянин», журналу «Вісті Обласної земської переселенської організації» та інших друкованих видань Переселенська організація інформувала населення про умови переселення. Агенти організації проводили обстеження місць переселення, організовували землевідведення, надавали юридичну допомогу. Переселенська організація надавала матеріальну допомогу для влаштування переселенців, допомагала продуктами харчування. Обласна переселенська організація провела велику роботу з переселення безземельних і малоземельних селян до Сибіру і Далекого Сходу. Однак як уряд, так і земство визнавали недоліки та прорахунки допущені в організації переселенського руху.

Неоднозначну оцінку переселенського руху дає М.А. Якименко. Позитивним наслідком цього явища, на думку вченого, слід вважати те, що він сприяв розвитку ринкових відносин у аграрній галузі та прискорив ліквідацію залишків феодального землеволодіння. Водночас переселенський рух спричинив зубожіння значної частини селян-переселенців. Так, у період з 1906 по 1913 рр. до України повернулося 23,5% переселенців, які залишилися без засобів для існування [14, с. 140, 145].

У період столипінської аграрної реформи земство активізувало діяльність з метою надання селянам фінансової допомоги для викупу землі та становлення фермерських господарств шляхом створення кредитних та позичково-ощадних товариств. Так, на території Кременчуцького повіту станом на 1914 р. діяло 17 кредитних товариств, 8 із них було створено у період реформи. З 1906 по 1912 рр. у повіті виникло 5 позичково-ощадних товариств. Із 20

сільськогосподарських товариств, які діяли на території Кременчуцького повіту 19 створено у період столипінської реформи. При цьому ініціатива створення 11 товариств належала земським агрономам [18, с. 25-26].

Земство обгрунтовувало створення споживчих товариств необхідністю захисту селян від недобросовісної конкуренції, стримуванням росту цін на продукти харчування, надання населенню інформації про ситуацію на ринку сільськогосподарської продукції. За даними земської статистики на території Полтавської губернії у 1913 р. діяло 390 споживчих товариств. З них 235 виникли після 1905 р. Фінансування споживчих товариств земством зросло із 3,9 тис. крб. у 1904 р. до більше ніж 22 тис. крб. у 1913 р. [18, с. 26]. Отже, у період столипінської реформи земства активізували процес формування споживчих товариств.

Земства активно розпочали проводити регіональні з'їзди представників від губернських земств з метою обміну досвідом та об'єднання зусиль щодо вирішення проблем у аграрній галузі. Так, наприклад, у 1912 р. при Київській губернській управі було проведено земський з'їзд представників Київської, Волинської, Подільської, Полтавської, Бессарабської та Чернігівської губерній на якому розглянуто питання закупівлі сільськогосподарської техніки за кордоном, про розвиток сільськогосподарського машинобудування, про створення земських складів та про роль земства у процесі кооперації виробників сільськогосподарської продукції. Земство домоглося значних успіхів у модернізації сільського господарства [19, с. 431-433].

Таким чином, на початку ХХ ст. основною складовою реформування аграрних відносин і, зокрема, відносин власності була проблема формування ринку землі та фермерських господарств. Найсуттєвіших результатів на цьому шляху вдалося досягнути завдяки проведенню реформи П.А. Столипіна. Безпосереднім учасником аграрної реформи стало земське самоврядування, адже законодавство поклало на нього питання організації землекористування, землевпорядкування, регулювання земельних відносин та контроль за

використанням земельних ресурсів. Полтавське земство, як і інші українські земства, ставилося до проведення столипінської аграрної реформи з недовірою. Така позиція земства зумовлювалася його переважно дворянським складом після виборів 1906 р. Але не зважаючи на це, земство провело значну дослідницьку роботу аграрного питання та визначення шляхів і способів його вирішення. Участь земських гласних у роботі землевпорядних комісій сприяла створенню одноосібних селянських господарств, виходу селян із общини і закріплення за ними землі у приватну власність шляхом упровадження хутірського та відрубного господарства. Завдяки діяльності земського самоврядування уряд намагався демонструвати демократичний характер процесу формування землевпорядних комісій. Земство активізувало надання селянам фінансової допомоги, сприяло розвитку споживчої кооперації, поширювало інформацію про передові способи агротехніки, здійснювало інші заходи з метою модернізації аграрної галузі та формування ринкових відносин на селі. Полтавське земство брало активну участь у реалізації урядової політики переселення малоземельних селян до Сибіру та Далекого Сходу. Але поряд із позитивними результатами, діяльність земства вела до зубожіння частини селянства і зосередження землі у власності заможних селян, що тягнуло за собою загострення соціальних протиріч.

Література

1. Герасименко О. Переселенська політика на Лівобережжі під час столипінської аграрної реформи. *Сіверський літопис*. 2011. № 6. С. 82-88.
2. Ігнатова Л.Р. Особливості аграрної реформи в Україні у дослідженнях останнього десятиліття. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2016. № 43. С. 51-58.

3. Якименко М.А., Каюн В.О. Столипінська аграрна реформа на Полтавщині: передумови, зміст і наслідки. (1906-1917 рр.): Монографія. Полтава: РВВ ПДАА, 2012. 248 с.
4. Лобас Т. Земські заклади і становлення інститутів управління аграрною галуззю економіки Лівобережної і Слобідської України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. *Наукові записки*. 2022. № 45. С. 44-51.
5. Мельник О.О. Аграрна реформа П.А. Столипіна та її вплив на становище селян Лівобережної України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 48-51.
6. Селіхов Д.А. Аграрне законодавство царської Росії в Україні епохи капіталізму (ІІ пол. ХІХ – поч. ХХ ст.): Монографія. Полтава: ТОВ НВП «Укрпромторгсервіс», 2012. 190 с.
7. Панченко П.П., Шмарчук В.А. Аграрна історія України: Підручник. Київ: Знання, 2000. 343 с.
8. Положение о губернских и уездных земских учреждениях 1890 г. *Полное собрание законов Российской империи*. 1893. № 6927. С. 493-511.
9. З життя Полтавщини. *Рідний край*. 1906. № 40. С. 11.
10. Якименко М.А. Становлення селянського (фермерського) господарства в Україні після скасування кріпосного права (1861-1918 рр.). *Український історичний журнал*. 1996. № 1. С. 3-14.
11. Журнали Полтавського губернського земського собрания 42 очередного созыва 1906 г. Полтава: Типо-Литогр. И. Фришберга, 1907. 53 с.
12. Положение о землеустройстве 1911 г. *Полное собрание законов Российской империи*. 1914. № 55570. С. 456-471.
13. Журнали Полтавського чрезвычайного губернського земського собрания 24 августа 1911 г. Полтава: Типо-Литогр. И. Фришберга, 1911. 51с.
14. Якименко М.А. Переселенський рух у Наддніпрянській Україні в роки столипінських реформ (1908-1913 рр.). Монографія. Полтава, 2009. С. 140, 145.
15. Статистический ежегодник Полтавского губернского земства на 1904 г. Полтава: Тип. А.И. Дохмана, 1904. 56 с.

16. Журналы Полтавского губернского земского собрания собрания 43 очередного созыва 1907 г. Полтава: Типо-Литогр. И. Фришберга, 1908. 58 с.

17. Журналы Полтавского чрезвычайного губернского земского собрания 28-29 мая 1907 г. Полтава: Тип. И. Фришберга, 1907. 57 с.

18. Крот В., Крот Л. Роль Кременчуцького повітового земства в становленні та діяльності кооперації на селі. *Регіональні перспективи*. 2003. № 6. С. 25-26.

19. Земская хроника. *Хуторянин*. 1912. № 16. С. 431-433.

УДК: 130.2

ORCID: 0000-0003- 3804-6031

e-mail: svetlanakutsepal@gmail.com

Svitlana V. Kutsepal,

Professor at the Department of the
Theoretical Legal Subjects
(Poltava Law Institute of the Yaroslav
Mudryi National Law University)

Куцепал Світлана Вікторівна,

професор кафедри теоретико-правових
дисциплін
(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО:

ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР

CIVIL SOCIETY: THE PHILOSOPHICAL DIMENSION

Анотація. Стаття присвячена феномену громадянського суспільства, визначенню його сутності та змістовних компонентів. Зроблено висновки, що поняття «громадянське суспільство» є міждисциплінарним та полісемантичним. Воно тлумачиться не лише в правовому сенсі, а й як систему взаємопов'язаних духовних, соціальних, культурних, економічних та інтелектуальних чинників, що утворюють певну соціокультурну дійсність. Зазначена проблематика актуалізується в контексті демократичної модернізації України, метою якої є прагнення вирішити нагальні політико-державні та соціальні проблеми за підтримки та активної участі громадськості, потенціал якої постає каталізатором трансформацій та сприяє подоланню негативних суспільних деформацій. Аргументовано, що у сучасних умовах здійснювати розвиток будь-якого суспільства можна лише на ґрунті соціально-політичних реалій громадянського суспільства. Більш того, розвиток людини реально можливий лише за умов громадянського суспільства, оскільки саме в такому суспільстві людина є не заідеологізованим гаслом, а дійсно вищою цінністю. Доведено, що в Україні відбувається докорінна зміна типу соціально-політичної системи, наслідком чого

стають якісні зміни способу життя всіх верств населення. Саме із становленням, формуванням та розвитком громадянського суспільства і пов'язується можливість виходу із кризи, оновлення всіх сфер суспільного життя, перегляду політичних ідеалів, пріоритетів, цінностей. Проведений автором аналіз показав, що за час існування України спостерігається значний прогрес у процесі формування вітчизняного громадянського суспільства, що підтверджується комплексом кількісних та якісних показників, оцінками українських та зарубіжних громадських експертів. Усе це надає підстави сподіватися, що подальший суспільний розвиток стає можливим лише на засадах соціальних цінностей громадянського суспільства, демократичної, правової держави, визнання людини як вищої соціальної цінності. Важливими та актуальними також стають партнерські стосунки між органами влади та організаціями громадянського суспільства, комунікації між владою й громадськістю.

Ключові слова: право, філософія, суспільство, громадянське суспільство, держава, політичне життя, громадянська свідомість.

Summary. The article is devoted to the phenomenon of civil society, the definition of its essence and content components. It was concluded that the concept of "civil society" is interdisciplinary and polysemantic. It is interpreted not only in the legal sense, but also as a system of interconnected spiritual, social, cultural, economic and intellectual factors that form a certain socio-cultural reality. This issue is relevant in the context of democratic modernization of Ukraine, which aims to solve pressing political, state and social problems with the support and active participation of the public, whose potential is a catalyst for transformation and helps to overcome negative social distortions. It is argued that in modern conditions the development of any society is possible only on the basis of social-political realities of civil society. Moreover, human development is possible only under the conditions of civil society, because in such a society a person is not an ideological slogan, but a truly higher value. It is proved that in Ukraine there is a radical change in the type of social-political system, resulting

in qualitative changes in the way of life of all segments of the population. Establishment, formation and development of civil society is associated with the possibility of overcoming the crisis, renewal of all spheres of public life, revision of political ideals, priorities and values. The analysis made by the author shows that during the existence of Ukraine, significant progress has been observed in the process of formation of domestic civil society, which is confirmed by a complex of quantitative and qualitative indicators, as well as assessments by Ukrainian and foreign public experts. All this gives reason to hope that further social development becomes possible only on the basis of the social values of civil society, a democratic, legal state, recognition of a person as the highest social value. Partnerships between authorities and civil society organizations, communications between the authorities and the public are also becoming important and relevant.

Key words: law, philosophy, society, civil society, state, political life, civic consciousness.

Постановка проблеми. Держава і громадянське суспільство тісно взаємопов'язані, тому що змушені вирішувати проблему оптимального поєднання інтересів особи, громадських об'єднань і держави, яка постає передумовою їх розвитку. Громадянське суспільство відіграє активну роль у процесах політичної демократизації, забезпечує можливість демократичних трансформацій, внаслідок чого держава набуває атрибути правової та демократичної структури. Особливо актуальною ця проблема стає у контексті глобальних зрушень, характерних для сучасного етапу розвитку людства. Складність, поліваріантність, внутрішня суперечливість глобалізаційних процесів стали причинами суспільних трансформацій, значно посилили рівень взаємозалежності держав та народів. Не оминули ці зміни і громадянське суспільство, оскільки відбулася модернізація інституційних структур, сформувалися нові принципи взаємодії його елементів, можна говорити про появу глобального громадянського суспільства як своєрідної метасуспільної

структури. Усе вищезазначене актуалізує проблему філософського аналізу феномену громадянського суспільства, проте, варто наголосити, що основи громадянського суспільства як суспільно-політичного феномена також активно досліджуються у правовій площині.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Західні та вітчизняні дослідники репрезентували значну кількість праць, які характеризують громадянське суспільство, визначають його сутність, досліджують генезу, пропонують різноманітні підходи до його тлумачення - Е. Арато, Б.Барбер. Х.Булл, Дж.Грей, Дж.Кін, Дж.Коен, Н.Розенблюм, Дж.Сміт, М.Уольцер, Е.Шилз та ін.; В.Барков, В.Бех, С.Бистрицький, М.Бойчук, К.Бондар, С.Войтович, Г.Зеленько, А.Карась, А.Михненко, Т.Розова, В.Тертичка, О.Чувардинський, П. Шляхтун, Г.Щедрова та ін. Проте, незважаючи на суттєві здобутки названих та багатьох інших дослідників, проблеми філософського аналізу сутності та перспектив громадянського суспільства в умовах глобальних соціально-політичних трансформацій потребують подальшої філософської рефлексії.

Мета статті – філософський аналіз специфіки становлення феномену громадянського суспільства в контексті необхідності врахування цього досвіду під час його розбудови в умовах глобальних соціально-політичних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. У реаліях ХХІ століття громадянське суспільство починає сприйматися багатьма дослідниками як своєрідна альтернатива національній державі, оскільки може консолідувати людство на шляху прогресивного розвитку, стати механізмом і засобом волевиявлення активності громадян у реалізації їхніх прав та свобод, фактором міждержавної злагоди та порозуміння. Як зауважує український дослідник А.Карась, громадянське суспільство – це певний універсальний зразок, таке собі „лекало”, що під нього можна закрюювати зокрема й українську дійсність, чи це радше категорія, що визначає сукупність деяких універсальних характеристик

персоналістично (на людину) орієнтованої соціальності, умови здійснення якої не лише допускають, але й потребують існування плюральної сукупності онтологічних вимірів та аксіологічних орієнтацій? [1, с.8].

Формування поняття «громадянське суспільство» має вражаючу філософську історію, етапи якої варто проаналізувати. Ключовим елементом еволюції громадянського суспільства є міра здійснення свободи людини в соціальній, економічній та політичній сферах [1, с.9].

Поняття «громадянське суспільство» зустрічається у Аристотеля для позначення суспільства вільних і рівних громадян, пов'язаних між собою певною формою політичного устрою, та корелюється з ідеями верховенства закону, розподілу повноважень між трьома гілками влади та ролі середніх верств у суспільстві. «Висуваючи орієнтир політії як найкращого суспільного і політичного ладу, Аристотель розглядає його в сенсі рівномірного поєднання «владного й вільного начал» у людей, які поєднані потребами дозвілля, чеснот і політичної діяльності. Люди, досягаючи поєднання ось цих потреб, стають громадянами, тобто вільними в самостійному прийнятті рішень щодо суспільних і державних справ» [1, с.18].

Від часів Античності і до початку епохи Модерну поняття «громадянське суспільство» та «державна» існували як синонімічні, ситуація змінюється у XVII-XVIII ст. завдяки зусиллям Ф. Бекона, Т. Гоббса, Г. Гроція, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, які розробляли концепції природного права та суспільного договору та наголошували на відмінності суто державних інститутів та громадянського суспільства. Дж. Локк висловив ідею примату громадянського суспільства над державою, оскільки громадянське суспільство утворюється спільністю людей, які намагаються жити впорядковано, знати, що їх права захищені й гарантовані державою, якій вони делегували свої природні права на управління, від посягань інших громадян. Саме в епоху Нового часу у науковий обіг термін «громадянське суспільство» було введено А. Фергюсоном у роботі «Нариси історії громадянського суспільства» (1767 р.), де громадянське

суспільство визначалось як специфічний тип політичного порядку, що удосконалює ремесла, культуру й «громадянський дух» за допомогою управління, правових норм і системи збройних сил.

Як стверджує О.Чувардинський, саме Новочасні мислителі визначили чотири основні цінності громадянського суспільства:

1. автономія і саморегуляція громадянами їх життя;
2. недоторканність приватності і право на активне виявлення і захист приватних інтересів у публічній сфері;
3. толерантність до іншої позиції та утвердження вищості соціальної різнорідності (плюралізму).
4. нероздільність моралі і права [2].

Буремна епоха буржуазних революцій, просякнута пафосом свободи, громадянських прав та обов'язків, детермінувала набуття феномену громадянського суспільства онтологічного статусу, оскільки зазначений феномен із теоретичного конструкту перетворився на особливу сферу соціальної реальності, засіб здійснення соціального контролю. Важливим атрибутом громадянського суспільства стає його інституціоналізація - процес, який завжди передбачає стабілізацію суспільних інститутів на основі прав, а також містить у собі іманентну можливість ставати більш демократичним та норми, що ґрунтуються на демократизації [3, с. 520].

«З крахом комунізму і кризою соціалістичних ідеологій центр ваги в дослідженні соціальних проблем перенесено з соціалізму на демократію. А в «арсеналі» демократичної теорії найбільш придатною для аналізу соціальних проблем є саме концепція громадянського суспільства» [2, с.391]. ХХ-ХХІ ст. вносять нові нюанси у розуміння співвідношення громадянського суспільства та держави на основі усвідомлення того, що людина постає не лише як об'єкт права, що підпорядковується існуючим правовим нормам, але й змінює їх, тобто постає суб'єктом права, наслідком чого стає утвердження ідеології партнерства між владою і суспільством. Також важливо зазначити, що у сучасних умовах

здійснювати розвиток будь-якого суспільства можна лише на ґрунті соціально-політичних реалій громадянського суспільства, яке Б.Барбер характеризує як «приватну» сферу, яка опікується «публічними» благами [4, р. 13]. Більш того, розвиток людини реально можливий лише за умов громадянського суспільства, оскільки саме в такому суспільстві людина є не заідеологізованим гаслом, а дійсно вищою цінністю. Н. Розенблюм у розвідці «Громадянські суспільства: лібералізм і моральні впливи плюралізму» стверджує, що головна функція громадянського суспільства – культивування моральних цінностей, забезпечення функціонування ліберальної демократії [5, р. 540-541]. Ф.Фукуяма стверджує, що ключовим елементом громадянського суспільства є оптимальне поєднання політичного режиму ліберальної демократії з повноцінною ринковою економікою.

Зазначимо, що громадянське суспільство характеризується, з одного боку, наявністю реальних суверенних індивідуальних суб'єктів політичного життя і громадянської самостійності, а з іншого – для нього характерна чітка розгалуженість соціальних зв'язків та інтересів, динамічна структуризація соціального життя, чітке усвідомлення соціально-політичних інтересів, що пов'язане з існуванням корпорацій. «Громадянське суспільство – це феномен, який має кількісні і якісні ознаки. До кількісних належать власне структурні підрозділи неполітичної сфери, до якісних – форми політичної та громадської участі, посередництвом яких встановлюється комунікація між державою та суспільством» [6, с.87]. Все це актуалізує такі риси громадянського суспільства як толерантність та терпимість, про що пише американський дослідник М. Уольцер у роботі «Рівність та громадянське суспільство», зауважуючи, що демократична держава базується і залежить від громадянського суспільства, у якому плюралізм та толерантність є правилами, так як асоціативний світ є «домівкою» для опозиційних тенденцій [7, р. 39].

Громадянське суспільство – це добровільне вираження інтересів і прагнень громадян, організоване та об'єднане спільними інтересами, цілями, цінностями

чи традиціями та мобілізоване до колективних дій. Громадянське суспільство охоплює спектр суб'єктів із широкою палітрою структур, рівнів, функцій, ресурсів, культурних контекстів, ідеологій, географічного охоплення, стратегій та підходів [8, с. 4].

Кінець ХХ століття, що репрезентований як постіндустріальна (інформаційна) епоха, де найважливішими сферами соціальної активності постають сфера освіти, науково-технічна, сфера масових комунікацій, інформаційна служба та обслуговування мереж інформаційних пристроїв, характеризується розмаїттям суспільно-політичних, соціально-економічних, культурних, духовних трансформацій, відповідно виникла необхідність вироблення нової теоретичної моделі громадянського суспільства, що детермінує певні новації в розумінні сутності та функціонуванні громадянського суспільства. Так, наприклад, Ф.Хайєк переконаний, що громадянське суспільство ХХІ ст. може співіснувати лише з державою, яка базується на принципах верховенства права (Rule of Law), що передбачає не лише підпорядкування виконавчих органів влади законам. Правова держава визначає верховенство приватного права над публічним і над конституцією в тому числі, тому що «приватна власність є головною гарантією свободи» [9, с.74]. Дж. Александер зауважує, що «громадянське суспільство потрібно розуміти як аналітичну, а не конкретну категорію. Воно не є сферою емпіричного сприйняття. Це — вимір (аспект) суспільного життя, який виникає завдяки тому, що він підпорядковує суспільних суб'єктів іншим, відмінним, а інколи й протилежним видам обов'язків і дій, порівняно з тими, які вони мають в економічній, політичній та культурній сферах» [10, р. 16].

Сучасний стан розвитку світової спільноти являє собою складну систему взаємозалежних елементів, що перебуває у стані нестійкої рівноваги. Причиною цього є глобалізація – діалектичний процес, у якому співіснують тотожність та відмінність, універсалізм та партикуляризм, де задаються нові кордони та виміри світового розвитку. Наслідком глобалізації також стало виникнення якісно нових

проблем, що характеризуються неабиякою складністю, гостротою та небезпечністю. Актуалізується проблема підтримання необхідного рівня соціальної інтеграції та стабільності у суспільстві, забезпечення гармонізації процесів соціального співжиття. У цьому контексті цікавою видається ідея глобального громадянського суспільства, яка корелюється з концепціями глобалізації, світового громадянства, світового суспільства. Ця проблематика відображена, зокрема, у розвідках Х. Булла. Згідно з його концепцією, держави - це певні агенти, які соціалізуються в результаті взаємовпливу та об'єднуються у більш масштабну форму суспільства – глобальну мережу, де визнаються і неформальні традиції, і формальні закони. Саме традиції і закони, що обмежують суверенітет держав, і називаються міжнародною спільнотою, яка є необхідною передумовою сучасного світового порядку [11, с.7]. Група держав на основі загальних інтересів і спільних цінностей, утворюють певну спільність, виробляють спільний набір правил взаємоіснування.

В Україні значна увага приділяється питанням розвитку громадянського суспільства, методологічною настановою у цьому процесі виступає положення Конституції про те, що джерелом влади в Україні є народ. Реформи, які здійснюються в Українській державі, в сучасному українському суспільстві, не вичерпуються лише політичною та правовою сферами. Можна стверджувати, що в Україні відбувається докорінна зміна типу соціально-політичної системи, наслідком чого стають якісні зміни способу життя всіх верств населення. Саме із становленням, формуванням та розвитком громадянського суспільства і пов'язується можливість оновлення всіх сфер суспільного життя, перегляду політичних ідеалів, пріоритетів, цінностей. Як стверджує Р.Мошинський, інститути громадянського суспільства в Україні мають завданням визначення політичної орієнтації активної діяльності особистості та правової ролі громадянина в країні, меж політичної діяльності органів публічної влади, а також меж між легітимністю громадянської діяльності та політикою держави; гарантію принципу рівності, партнерства, соціального захисту, прав і свобод громадянина,

прямих, зворотних і горизонтальних зв'язків між громадянами та державою [12, с. 188]. Повноцінна інституціоналізація громадянського суспільства є невід'ємною ознакою державної могутності, запорукою її успішного розвитку та процвітання.

Висновки та пропозиції. Таким чином, проведене дослідження дає підставу для наступних висновків:

Термін «громадянське суспільство» є міждисциплінарним та полісемантичним, проте теоретичне становлення поняття «громадянське суспільство» пов'язане з філософськими пошуками мислителів Нового часу, тому зазначене поняття можна тлумачити не лише в правовому сенсі, а й як систему взаємопов'язаних духовних, соціальних, культурних, економічних та інтелектуальних чинників, що утворюють певну соціокультурну дійсність.

За час існування Української держави спостерігається значний прогрес у процесі формування вітчизняного громадянського суспільства, що підтверджується комплексом кількісних та якісних показників, оцінками українських та зарубіжних громадських експертів. Усе це надає підстави сподіватися, що подальший суспільний розвиток стає можливим лише на засадах соціальних цінностей громадянського суспільства, демократичної, правової держави, визнання людини як вищої соціальної цінності. Важливими та актуальними також стають партнерські стосунки між органами влади та організаціями громадянського суспільства, комунікації між владою й громадськістю.

Література

1. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. Київ; Львів, 2003. 520 с.

2. Чувардинський О. Теоретико-філософське осмислення поняття «громадянське суспільство». *Наукові записки*. 2006. № 29. С.385-393.

3. Арато Э., Коэн Дж. Гражданское общество и политическая теория. Москва : Весь мир, 2003. 784 с.
4. Barber B. K. The Search for Civil Society: Can We Restore the Middle Ground between Government and Markets? *New Democrat*. 1995. № 3-4. P. 12–18.
5. Rosenblum N. Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism / N. Rosenblum. *Social Research*. 1994. № 61. P. 540–557.
6. Зеленько Г.І. Проблема «включення» громадянського суспільства в Україні. *Регіональна політика : законодавче регулювання та практична реалізація*: матеріали Першої Між нар.наук.-практ.конф. (Київ, 24-25 листопада 2015 р.). Київ-Тернопіль : Астон, 2015. С.87-90.
7. Walzer M. Equality and Civil Society. *Alternative Conceptions of Civil Society*. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9780691220130-004/html?lang=de> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).
8. Cooper R. What is Civil Society? 2018. URL: https://www.academia.edu/38133172/What_is_Civil_Society_pdf (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).
9. Хайек Ф. А. Дорога к рабству. Москва: Наука, 2004. 212 с.
10. Alexander G., C. Jeffrey Civil Society I, II, III: Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical. London: Sage, 1998. P. 1-19.
11. Bull H. The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics. New York: Columbia University Press, 1995. P. 7–10.
12. Мошинський Р. Інститути громадянського суспільства в Україні: соціально-правова спрямованість політичних процесів та їх вплив на національну безпеку. *Вісник Національної академії державного управління*. 2014. № 11. С. 184-192 с.

УДК: 340.13:342.7

ORCID: 0000-0002-4668-3375; 0000-0003-1956-2233

e-mail: myhailichenko_t@yahoo.com; zabugaulia1@gmail.com

Tetiana O. Mykhailichenko,
Associated Professor at the Department
of Criminal Law and Criminal Law
Disciplines
(Poltava Law Institute of the Yaroslav
Mudryi National Law University)

Михайліченко Тетяна Олександрівна,
доцент кафедри кримінального права
та кримінально-правових дисциплін
(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

Yuliia Yu. Zabuha,
Assistant Professor at the Department
of Criminal Law №1
(Yaroslav Mudryi National Law
University)

Забуга Юлія Юріївна,
асистент кафедри кримінального
права № 1
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

ПРАВО НА ЦИВІЛЬНУ ВОГНЕПАЛЬНУ ЗБРОЮ

THE RIGHT TO CIVIL FIREARMS

Анотація. У статті досліджено сучасний стан і перспективи вдосконалення нормативно-правового регулювання обігу зброї, а саме цивільної вогнепальної зброї. Констатовано, що час дискусії щодо доцільності/недоцільності надання права пересічним українцям володіти вогнепальною зброєю, минув. Причинами для такого висновку стали не лише наявність територій, з яких, починаючи із 2014 р., відбувався неконтрольований потік зброї, в тому числі й вогнепальної, але й суттєве збільшення кількості автоматичної зброї «на руках» у громадян з початком повномасштабної війни на території нашої держави та усвідомлення того, що із закінченням воєнного стану не вся ця зброя буде здана у відповідні органи державної влади. Доводиться, що наявність дозволу на вогнепальну зброю (зокрема, пістолетів та револьверів) у цивільного населення під час війни не лише підвищив би бойовий дух українців, але й збільшив шанси на вдалий опір агресору в разі окупації території та шанси на вдалий самозахист у мирний

час. Наголошується, що наразі в Україні постає нагальна потреба у наближенні національного законодавства до європейського, де діє Директива Ради № 91/477/ЄЕС від 18.06.1991 р. про контроль за придбанням зброї та володінням нею. Встановлено гостру необхідність і в прийнятті спеціального закону про обіг цивільної вогнепальної зброї. Проведено опитування 220 респондентів та встановлено різку зміну суспільної думки від негативного ставлення до вільного обігу цивільної вогнепальної зброї до повного визнання доцільності такого обігу. Здійснено аналіз Проектів Законів № 5708 та № 5708-1, які нині перебувають на розгляді у Верховній Раді України, та висловлена авторська позиція щодо доцільності/недоцільності їх прийняття. Наголошено, що потрібно приділити більше уваги вихованню культури володіння цивільною вогнепальною зброєю в Україні, щоб знизити негативні ризики вільного обігу зброї.

Ключові слова: зброя, цивільна вогнепальна зброя, короткоствольна вогнепальна зброя, право на зброю, право на захист, культура володіння зброєю

Summary. The article examined the current state and prospects of improving the legal regulation of the circulation of weapons, namely civilian firearms. It has been ascertained the time of discussion on the expediency/inexpediency of granting the right to ordinary Ukrainians to own firearms has passed. The reasons for this conclusion are: 1) the presence of territory since 2014, where there is an uncontrolled flow of weapons, including firearms, and 2) a significant increase in the number of weapons "on hand" among citizens since the full-scale war in our country and 3) awareness that with the end of martial law not all these weapons will be handed over to the relevant public authorities. It has been proved that if civilians allow firearms (including pistols and revolvers), it will increase the fighting spirit of Ukrainians during the war and increase the chances of successful 1) resistance to the aggressor in the event of occupation and 2) self-defense in peacetime. It is emphasized that there is an urgent need in Ukraine to approximate national legislation to European legislation, which is governed by Council Directive 91/477/EEC of 18 June 1991 on control of the acquisition and

possession of weapons. It has been established there is an urgent need to adopt a special civilian firearms law. 220 respondents were polled and a sharp change in public opinion has been found: from a negative attitude to the free circulation of civilian firearms to the recognition of the expediency of such circulation. It has analyzed the Drafts Laws № 5708 and № 5708-1, which are under consideration in the Ukrainian parliament, and expressed the author's proposal on the expediency / in expediency of their adoption. It has been announced that more attention should be paid to the education of the culture of civilian firearms in Ukraine in order to reduce the negative risks of free circulation of weapons.

Key words: weapons, civilian weapons, short-barreled firearms, the right to weapon, the right to protection, gun culture.

Постановка проблеми. Наразі Україна є єдиною державою в Європі, яка не має власного спеціального закону про обіг зброї. Водночас наша держава, з одного боку, активно намагається євроінтегруватися, що потребує імплементації відповідних європейських і міжнародних стандартів, у т. ч. й у сфері обігу зброї (зокрема йдеться про Директиву Ради № 91/477/ЄЕС від 18.06.1991 р. про контроль за придбанням зброї та володінням нею) [1, с. 22], а з іншого, – веде повномасштабну війну проти росії, яка намагається захопити значну частину території нашої держави, що створює низку інших першочергових завдань і проблем.

Дискусія щодо доцільності чи недоцільності надання цивільним особам права на вільне володіння вогнепальною зброєю точиться в Україні не згасає. Ще донедавна вона стояла на одному щаблі зі спорами щодо легалізації проституції чи легких наркотиків. Проте війна вже змінила багато патернів. Зокрема й засвідчила, що незважаючи на всі потенційні негативні ризики, легалізація цивільної вогнепальної зброї - це питання найближчого часу. Дискутувати з приводу того, чи потрібно давати пересічним громадянам дозвіл на володіння вогнепальною зброєю (насамперед пістолетами та револьверами), запізно. Нині

слід думати про те *коли та який змістовно* потрібно прийняти закон, що дозволить володіти вогнепальною зброєю цивільному населенню, максимально легалізувати або вилучити ту зброю, яка вже є «на руках» і як в Україні за найкоротший час побудувати високу культуру володіння зброєю.

Війна в нашій державі триває з 20.02.2014 р., але для абсолютної більшості жителів України світ кардинально змінився лише 24.02.2022 р. з початком широкомасштабного наступу російської армії. Як свідчить офіційна статистика, кількість вогнепальної зброї на руках у цивільного населення постійно зростає, починаючи з сумнозвісних подій на Донбасі та в Луганську. На початку 2021 р. згідно інформації МВС України наші громадяни легально володіли майже 1,3 млн. одиницями вогнепальної зброї, тоді як за підрахунками швейцарської дослідницької організації Small Arms Survey ще до 2022 р. в Україні «на руках» громадян перебувало від 3 до 5 млн. (!) одиниць нелегальної зброї [2]. За таких умов залишатися на усталених, консервативних позиціях щодо права володіти вогнепальною зброєю – це шлях в нікуди, це ігнорування проблеми, яка вже назріла і яка потребує негайного вирішення. Тож найближчим часом питання про право на вільне володіння цивільною вогнепальною зброєю має доволі гостро постати не лише перед законодавцем, а й перед кожним громадянином України, який залишиться проживати на рідній землі.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Як відмічалось, в Україні досі відсутній спеціальний закон про зброю, тоді як спроби прийняття такого закону були неодноразовими. З 1998 р. до Верховної Ради України (далі – ВРУ) було подано понад 15 таких законопроектів. Лише у 2019 р. було зареєстровано 2 законопроекти: «Про зброю» від 02.09.2019 р. № 1222 та «Про обіг зброї» від 20.09.2019 р. № 1222-1. Вони були повернуті ініціаторам внесення на доопрацювання і більше на голосування не виносилися. У 2020 р. розглядалися у першому читанні Проекти Законів «Про обіг цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів до неї» від 06.11.2020 р. № 4335 та «Про цивільну зброю та боєприпаси» від 24.11.2020 р. №

4335-1, але за результатами голосування обидва законопроекти не набрали необхідної кількості голосів та були відхилені. Нині теж два законопроекти знаходяться на розгляді у ВРУ. Перший – «Про право на цивільну вогнепальну зброю» від 25.06.2021 р. № 5708 (далі – законопроект № 5708) – вже 23.02.2022 р. прийнято за основу із скороченим строком підготовки [3]. Другий – «Про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю» від 13.07.2021 р. № 5708-1 (далі – законопроект № 5708-1) – був заслуханий 23.02.2022 р. [4]. Подальша доля цього законопроекту наразі невідома, але даних про те, що він знятий із розгляду ВРУ також немає.

Питання права на вільне володіння вогнепальною зброєю також постійно в полі зору науковців. Так, (не)допустимість легалізації зброї в Україні та іноземний досвід правового регулювання такого дозволу (або її обігу) досліджено в роботах О. М. Бокія, Ю. П. Жванка, Ф. Ф. Зурова, О. В. Куцого, В. В. Михнюка, Б. М. Орловського, П. Л. Фріса, Н. В. Ченшова, Т. А. Шумейко та інших учених.

Метою роботи є визначення думки українців щодо (не)доцільності легалізації права на цивільну вогнепальну зброю в Україні (зокрема, пістолетів та револьверів), аналіз норм чинного законодавства у цій сфері, а також Проектів Законів «Про право на цивільну вогнепальну зброю» від 25.06.2021 р. № 5708 і «Про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю» від 13.07.2021 р. № 5708-1.

Виклад основного матеріалу. *Соціальна обумовленість необхідності легалізації цивільної вогнепальної зброї.* Юридичній спільноті слід ґрунтовно обдумати концепцію права на цивільну вогнепальну зброю, яка має бути реалізована в Україні. Причин цьому, як видається, кілька:

1) наразі, від початку активної фази війни, «на руках» в людей вже перебуває дуже багато зброї. Починаючи із 24.02.2022 р. автоматичну вогнепальну зброю роздавали в кожному місті, містечку та селі України, де створювалися підрозділи територіальної оборони (далі – ТРО), незважаючи на

те, чи велися на території цих населених пунктів активні бойові дії, чи ні. Так, за повідомленнями О. Резнікова лише в Києві за 2 дні (тобто за 24 та 25 лютого 2022 р.) було роздано 18 тисяч автоматів та відповідний боєкомплект [5]. Станом же на 26.02.2022 р. ця цифра сягнула 25 тисяч автоматів і 10 мільйонів патронів [6]. Наприкінці лютого 2022 р. у Запоріжжі також масово роздавали автомати, боєкомплекти і штик ножі. Так, щоб отримати зброю, при собі треба було мати лише паспорт та ідентифікаційний код [7]. Незважаючи на те, що цей крок був вимушеним і переслідував мету забезпечити українців можливістю захищати Державу, власну домівку, життя та спокій близьких від ворога зі зброєю в руках – зрозуміло, що частина цієї зброї ніколи не буде здана й після завершення війни. Не заважатиме цьому і ст. 263 Кримінального кодексу України (далі – КК України), яка встановлює кримінальну відповідальність, у т. ч. за носіння і зберігання вогнепальної зброї без передбаченого законом дозволу. Наявність цієї норми ніколи не перешкоджало бажаним незаконно володіти вогнепальною зброєю. Тож постає питання: а чи створить додаткову небезпеку у такій обстановці надання населенню права володіти короткоствольною вогнепальною зброєю, зокрема, пістолетами та револьверами? Навряд чи. Крім того, завжди залишається ймовірність того, що цивільні громадяни можуть отримати зброю як трофей або ж знайти її. Приміром, на Полтавщині (варто нагадати, що на цій території не було бойових зіткнень, крім т.зв. «Гадяцького сафарі») лише за півтора місяці повномасштабного вторгнення вилучили 70 обрізів, гвинтівок, карабінів, пістолетів, автоматів, кулеметів, гранатометів та понад 5 000 набоїв, снарядів і гранат [8]. Те, що правоохоронці не зможуть вилучити всю цю зброю у населення і зараз вже усвідомлює керівництво країни. Як справедливо відмічає В. О. Зеленський: «Після нашої довготривалої війни, після того, що війна починалася з добробатів, у наших людей дуже багато зброї. Набагато більше, ніж ... за останні десятки років» [9]. Питання вільного обігу вогнепальної зброї серед цивільного населення на час воєнного стану хоча і було врегульовано

законодавчо, але ці закони є строковими¹ і жодним чином не вирішують питання про можливість володіти короткоствольною хоча б вогнепальною зброєю під час мирного життя;

2) не позбавлені й сенсу думки, що, по-перше, озброєні люди більш впевнені у власній безпеці (тобто це певна психологічна підтримка кожному у наш складний час). А по-друге, відповідальне користування зброєю та наявність її у значній кількості серед цивільних осіб, дозволило б значно краще вести спротив військам загарбника, адже тоді є можливість ефективно захищатися невеликим містам та селам власними ресурсами, вести успішну партизанську війну за умови окупації тощо. До речі, опитування показало, що 45,5 % респондентів (100 осіб) погоджуються із тезою, що наявність у значній кількості вогнепальної зброї у цивільних дозволило б краще вести спротив російським військам. При цьому 32,7% (72 особи) не були впевнені у цьому, а 21,8% (48 осіб) відповіли на це питання негативно;

3) також що справедливою є позиція Т. А. Шумейко, що «потреба європеїзації національного законодавства про обіг зброї шляхом його адаптації до норм Директиви № 91/477/ЄЕС зумовлена євроінтеграційними амбіціями України, станом розвитку держав-членів ЄС за багатьма параметрами (зокрема, й у частині забезпечення правопорядку в межах режиму обігу зброї)» [10, с. 63].

Варто враховувати і те, що українське суспільство з кожним роком все більше схиляється до необхідності легалізації вогнепальної зброї. Так, відповідно до даних соціологічного дослідження, проведеного групою «Рейтинг», у 2017 р. ініціативу легалізації купівлі вогнепальної зброї підтримували 18% опитаних, 77% – не підтримували, 5% – не визначились [11]. У 2019 р. вже 23 % українців підтримували право на приватне володіння

---

¹ До таких нормативно-правових актів належать закони «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану», які розраховані de-facto на період воєнного стану (див. ст. 4, ч. 2 ст. 6 ЗУ «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», ст. 43-1 та п. 22 р. II «Прикінцеві та перехідні положення» КК України), а також Постанови КМУ «Про затвердження Порядку застосування цивільними особами вогнепальної зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України у період дії воєнного стану», від 15.04.2022 р. № 448.

вогнепальною зброєю. Натомість 75 % були проти [2]. На початку лютого 2021 р., згідно даних всеукраїнського соціологічного дослідження компанії Info Sapiens настрої почали різко змінюватися: 61% опитаних вважали, що ВРУ має прийняти закон про зброю, 36% із цим не погоджувалися. При цьому, 65% респондентів вважали себе досить відповідальним, щоб після навчання та іспитів мати у власності короткоствольну зброю для самозахисту [12].

Які ж настрої нині? Відповідно до проведеного нами 85,5% від загальної кількості опитаних (188 осіб) підтримало необхідність прийняття спеціального закону, який би надав право цивільним українцям у мирний час вільно володіти і користуватися вогнепальною зброєю, 7,3% (16 осіб) виступило проти, а ще 7,3% (16 осіб) не змогли відповісти на поставлене питання. Цікаво, що при цьому лише 20% респондентів цілком підтримують легалізацію цивільної вогнепальної зброї в Україні, а 57,3% підтримують легалізацію лише окремих категорій зброї (зокрема, короткоствольної). Проти ж легалізації виступає 19,1% респондентів (42 особи), а 3,6% – не визначилися. При цьому досить відповідальними, щоб після спеціального навчання та іспитів, мати у власності зброю, вважають себе 70,9% респондентів (156 осіб), а 4,5% (10 осіб) зазначили, що вже володіють вогнепальною зброєю. 18,2 % не впевнені, що вони є достатньо відповідальними для цього або ж не хочуть мати зброю взагалі; 6,4% – не визначилося із відповіддю на це питання.

За таких передумов видається, що й надалі уникати вирішення питання про надання цивільному населенню права володіння вогнепальною зброєю, зокрема, пістолетами та револьверами, уникати не можна.

Досвід іноземних держав щодо вільного обігу цивільної вогнепальної зброї свідчить, що абсолютна більшість країн, де вогнепальна зброя легалізована, достатньо успішно провадять цю політику. Взірцем серед них звісно ж називають США, де право володіти вогнепальною зброєю громадяни мають з 1790 р. У цій країні право на володіння особистою зброєю закріплене в

Конституції. В більшості штатів цивільні особи не лише мають право на зберігання короткоствольної вогнепальної зброї, але й на її відкрите носіння.

Європейські ж держави розпочали дозволяти мати вільно цивільну вогнепальну зброю у минулому столітті. Так, у 1928 р. Німеччина дозволила мати і носити зброю цивільному населенню. Проте на сьогодні використання короткоствольної зброї дозволяється в цій країні лише в екстрених випадках. Вогнепальну зброю можуть придбати лише мисливці та члени офіційно зареєстрованих спортивно-стрілецьких товариств. 13.12.2019 р. Бундестаг зробив більш жорстким законодавство, яке регулює право на купівлю, володіння та використання зброї у країні. Зокрема нині національний реєстр зброї є розширеним задля того, щоб полегшити відстеження усієї зареєстрованої вогнепальної зброї. Також запроваджені і нові вимоги щодо звітності з боку виробників та продавців зброї. Вказані зміни відбуваються задля того, щоб обмежити легальний доступ до зброї екстремістів [13].

В Італії спочатку поділили зброю на цивільну та військову, після чого дозволили мати при собі цивільну зброю (1935 р.). Відповідно до Закону від 18.04.1975 р., н. 110 «Додаткові положення чинних правил контролю за зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами» до цивільної зброї відносяться навіть полуавтоматичні пістолети та револьвери [14]. Із 2006 р. дозволено застосовувати зареєстровану зброю громадянами для захисту свого життя та власності.

Ізраїль легалізував цивільну вогнепальну зброю у 1949 р., Фінляндія – у 1991 р., Молдова – у 1994 р., Естонія – у 1995 р., Швейцарія – у 1999 р. Загалом у 90-х рр. ХХ ст. багато країн Європи урегулювали це питання. Ф. Ф. Зуров, в цілому неоднозначно ставлячись до легалізації зброї, відмічає, що відносно «кількості вогнепальної зброї на 100 осіб, то у США мають 90 одиниць на 100 осіб, Швейцарії – 46 одиниць, Франції – 32 одиниці, Греції – 31 одиниця, Німеччині – 30 одиниць. В Україні легально озброєні лише 6 осіб зі 100. Ще менше зброї має населення на Філіппінах – 4 на 100 осіб та в КНР – 3» [15, с.

133]. Та останні цифри лиш свідчать, що ї багато в нелегальному обігу. На позитивний результат легалізації для зменшення рівня злочинності вказує Б. М. Орловський: «В країнах де було введено зброю, рівень злочинності набагато впав і вбивств стало менше (наприклад, у 1987 р. у США у штаті Флорида громадянам було дозволено купувати зброю. З тих пір злочинність у штаті впала на 21%, у той час як у цілому по країні виросла на 12%). У Канаді, де була дозволена зброя, після введення жорстких обмежень на її придбання злочинність стрибнула на 45%». Також дослідник наголошує, що «майже всі злочини вчиняються нелегальною зброєю...», а «багато бізнесменів в Україні обходять дозвільну систему купуючи посвідчення журналістів чи членів громадського формування з охорони громадського порядку» [16 , с. 61].

При цьому варто, як видається, наголосити, що в країнах, де вже не одне десятиліття (чи століття, як в США) вогнепальна зброя перебуває у вільному обігу, сформувалася культура володіння зброєю, що значно убезпечує її жителів від «випадкових» нещасних випадків. Вбачається, що Україні варто ретельно вивчити досвід США, Ізраїлю, Швейцарії, Фінляндії та інших європейських держав, приділивши особливу увагу саме формуванню культури володіння цивільною вогнепальною зброєю.

Поняття зброї та чинне законодавство України в контексті права на зброю. У Протоколі проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, затв. Резолюцією 55/255 Генеральної Асамблеї від 31.05.2001 (далі – Протокол), до якого Україна приєдналася на підставі Закону від 02.04.2013 р. № 159-VII, містить визначення вогнепальної зброї. Відповідно до п. «а» ч. 1 ст. 2 Протоколу – це будь-яку переносну ствольну зброю, яка спричинює постріл, призначена або може бути легко пристосована для спричинення пострілу чи прискорення кулі або снаряду за рахунок енергії вибухової речовини, за винятком старовинної вогнепальної зброї або її моделей. Старовинна вогнепальна зброя та її моделі

визначаються відповідно до національного законодавства. Однак старовинна вогнепальна зброя в жодному разі не включає вогнепальної зброї, виготовленої після 1899 р. [17].

Однак у національних підзаконних актах маємо зовсім інші визначення. Так, відповідно до Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України, затв. наказом Адміністрації Держкордонслужби від 21.10.2003 р. № 200 зброя – це предмети та пристрої, що призначені для ураження живих цілей, кораблів, літаків (вертольотів) та інших об'єктів і не мають іншого призначення [18]. Натомість у Інструкції з організації забезпечення, зберігання та експлуатації озброєння в Національній поліції України, затв. наказом МВС України від 11.10.2018 р. № 828 міститься достатньо обмежене визначення зброї, яке охоплює загалом лиш вогнепальну зброю. Це пістолети, револьвери, пістолети-кулемети, ручні кулемети, автомати, снайперські та спортивні гвинтівки, штурмові гвинтівки, гранатомети (у т. ч. автоматичні та станкові), навчальні/учбові пістолети, автомати та кулемети [19].

Більш вдалою видається пропозиція постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» від 26.04.2002 р. № 3 вважати вогнепальною зброєю усі види бойової, спортивної, нарізної чи гладкоствольної мисливської зброї, як серійно виготовленої, так і саморобної чи переробленої, для проведення пострілу з якої використовується сила тиску газів, що утворюється при згоранні вибухової речовини (пороху або інших спеціальних горючих сумішей) (п. 4) [20].

Право на зброю наразі не передбачене ні Конституцією України, ні будь-якими іншими національними законами.

Регуляторне ж законодавство у цій сфері складається із Постанови ВРУ «Про право власності на окремі види майна» від 17.06.1992 р. № 2471-ХІІ та Додатку № 2 до цієї ж Постанови, Положення про дозвільну систему, затв. постановою КМУ від 12.10.1992 р. № 576 та Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, яка затв. наказом МВС України від 21.08.1998 № 622. Сьогодні в Україні легалізовано лише придбання, зберігання та носіння мисливської нарізної, гладкоствольної зброї, пневматичної, холодної, охолощеної зброї та пристроїв громадянами, які досягли 18, 21 або 25 років відповідно до виду зброї та отримали дозвіл від правоохоронних органів.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) містить низку правопорушень у цій сфері. Зокрема, це адміністративні правопорушення, передбачені ст. 190 «Порушення громадянами порядку придбання, зберігання, передачі іншим особам або продажу вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї», ст. 191 «Порушення громадянами правил зберігання, носіння або перевезення вогнепальної, холодної пневматичної зброї і бойових припасів», ст. 192 «Порушення громадянами строків реєстрації (перереєстрації) вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і правил взяття її на облік», ст. 193 «Ухилення від реалізації вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів».

У КК України, як зазначалося, передбачено кримінальну відповідальність за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК), а також незаконне виготовлення, переробку чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікацію, незаконне видалення чи зміну її маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин

чи вибухових пристроїв (ст. 263-1 КК). При цьому примітним є те, що свого часу питання відсутності спеціального закону про зброю призвело до того, що окремими правозастосувачами було піддано сумніву можливість притягнення осіб до кримінальної відповідальності за носіння, зберігання, придбання, передачу чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу. В результаті чого спочатку у 2018 р. Верховний Суд дійшов висновку, що «норма ст. 263 КК України є субсидіарною і для розуміння незаконності поводження зі зброєю вимагає аналізу відповідного закону. При цьому поняття «закон» має розширене тлумачення і включає в себе законодавство в цілому, в т. ч. нормативні акти, що регулюють відповідні правовідносини, порушення яких утворює об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 263 КК України» [21], а потім у 2019 р. підкреслив, що «диспозицію ч. 1 ст. 263 КК України не можна вважати бланкетною, оскільки вона не містить посилань на інші закони чи нормативні акти щодо визначення заборонених діянь, а такі діяння визначені в її тексті. Відповідно до цього положення забороняються: «носіння, зберігання, придбання, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв». Така заборона і є диспозицією ч. 1 ст. 263 КК України, яка супроводжується визначеними в цьому ж положенні санкціями. Відсилка до іншого «закону» міститься не в диспозиції цієї норми, а у формулюванні умови, яка визначає, коли її диспозиція може бути застосована: «без передбаченого законом дозволу». Якщо дозвіл відсутній – умова виконана, і діє диспозиція ч. 1 ст. 263 КК України» [22].

Аналіз законопроектів № 5708 та № 5708-1, які нині знаходяться на розгляді у Верховній Раді України, дає можливість констатувати, кожен з них має як власні переваги, так і недоліки. Приміром, найбільш наближеним до визначення вогнепальної зброї, яке містить Протокол, є визначення, яке дається в законопроекті № 5708, а отже, саме його прийняття свідчитиме про виконання

взятих Україною на себе міжнародних зобов'язань. Разом із тим, суттєвим недоліком цього законопроекту слід визнати те, що він надає право на отримання категорії зброї С, під яким відповідно до ст. 5 Проекту розуміють короткоствольну вогнепальну зброю (за виключенням гладкоствольної короткоствольної (травматичної) зброї) лише спортсменам – громадянам України, які досягли 18-річного віку, що не рідше ніж два рази на рік брали участь у всеукраїнських або міжнародних спортивних змаганнях в складі збірних команд України та мають спортивне звання не нижче майстра спорту України з видів спорту, у правилах спортивних змагань яких передбачене використання спортивної вогнепальної зброї (ч. 7 ст. 21 законопроекту) [4]. Законопроектом же № 5708-1 передбачається більш широка легалізація цивільної вогнепальної зброї: дозвіл може надаватися громадянам, які пройшли відповідне навчання і отримали відповідну ліцензію використовувати короткоствольну нарізну вогнепальну зброю (пістолети та револьвери) для самозахисту [5]. Відповідно ж до положень ч. 2 ст. 34 законопроекту № 5708, носіння, використання цивільної вогнепальної зброї категорії С, D, E, дозволяється лише під час заняття стрільбою (тренування), полювання чи проведення спортивних заходів у межах стрілецьких тирів, стрільбищ або стендів [4]. Отож, прийняття законопроекту № 5708 лише частково вирішить питання щодо обігу вогнепальної зброї на території України і стане лише першим кроком на цьому шляху. Водночас варто нагадати результати опитування: 57,3% (126 осіб) підтримують легалізацію лише окремих категорій такої зброї, а отже, саме прийняття положень цього законопроекту цілком відповідає суспільному запиту.

І законопроект № 5708, і законопроект № 5708-1 передбачають створення Єдиного державного реєстру цивільної зброї, але вони по-різному визначають держателів такого реєстру: якщо у законопроекті № 5708 ним виступає МВС України, то положення законопроекту № 5708-1 таким суб'єктом визнає Міністерство юстиції України [4; 5]. Єдиний електронний реєстр зброї та її власників мав запрацювати в Україні навесні 2022 р., але і донині він так і не

працює.

Попри всі позитивні аспекти цих законопроектів, варто наголосити, що ні Проект № 5708, ні Проект № 5708-1 не формують культуру володіння цивільною вогнепальною зброєю, а тому потребують суттєвого доопрацювання. Приміром, у ч. 4 ст. 21 Проекту № 5708 вказано: «право на отримання категорії зброї D та вихолощеної зброї мають особи, які досягли 18-річного віку та пройшли відповідне навчання поведження зі зброєю та відповідають вимогам, зазначеним у частині першій цієї статті» [4]; у ч. 10 ст. 26 Проекту № 5708-1 зазначається, що «громадяни України, які мають намір вперше отримати Посвідчення власника зброї, повинні пройти курси з вивчення матеріальної частини зброї, правил поведження з нею та її застосування та скласти іспит, що складається з теоретичної та практичної частин» [5]. Про курси із вивчення матеріальної частини (курси з підготовки власників зброї) зброї згадується ще кілька разів (зокрема, ст. 43 Проекту № 5708 та ст. 45 Проекту № 5708-1), але, як видається, це не дасть бажаного результату, тобто не виховає в суспільстві культуру володіння цивільною вогнепальною зброєю. Бо що таке «культура володіння зброєю»? На думку іноземних дослідників, – це соціальна, довговічна та багатшарова модель когнітивних і нормативних систем, втілених у вогнепальній зброї як артефактах і засобах вираження та розповсюдження цієї культури. Культура зброї охоплює те, як люди та установи свідомо та несвідомо взаємодіють із вогнепальною зброєю через переконання, думки, поведінку, соціальні та правові норми, а також соціальні структури, які вони проектують на них. Вона включає соціальні взаємодії, викликані або трансформовані існуванням вогнепальної зброї, а також взаємний вплив між окремими особами, групами та установами щодо володіння та використання вогнепальної зброї [23]. Не вдаючись у глибокі роздуми щодо цього (бо це тема для окремої статті), хочеться навести соціальний експеримент як приклад існування в суспільстві високої культури володіння зброєю та позитивні наслідки цього. Так, американські соціологи та журналісти неодноразово проводили експеримент: в

кімнату, де граються діти, підкидали незаряджений пістолет. Діти, в родинях яких не було зброї, починали бавитись з ним, направляти один на одного, отождивляли дії, що полягали у недбалому поводженні зі зброєю. А діти з «озброєних» родин не гралися нею, а кликали дорослих [24; 25; 26]. Така відповідальна поведінка малечі дозволяє попередити деякі негативні наслідки вільного доступу до зброї.

Опитування ж проведене нами засвідчило, що 57,3% респондентів вважають, що в Україні відсутня культура поводження з вогнепальною зброєю, 0,9 % (2 особи) – вважають, що вона скоріше відсутня, ніж наявна. Вважає наявність такої культури лише 12,7 % респондентів (28 осіб), тоді як 29,1% (64 особи) не змогли відповісти на поставлене питання. Тобто українське суспільство усвідомлює, що культури володіння зброєю нам ще вчитися.

Та чи сформує одноразове навчання поводження зі зброєю культуру її володіння? Відповідь очевидна: ні. На нашу думку, мають бути започатковані не «разові» курси із вивчення матеріальної частини зброї, правил поводження з нею та її застосування. Варто було б передбачити обов'язок власників цивільної вогнепальної зброї проходити щонайменше раз на три роки курси, які закріплюватимуть отримані знання та навички. За таких умов ми не лише легалізуємо цивільну вогнепальну зброю, матимемо культуру володіння нею, а й зможемо значною мірою підвищити обороноздатність держави в цілому за рахунок можливості активної участі у національному спротиві. Цікаво, що 52,7% респондентів (116 осіб) вважають, що власникам зброї потрібно проходити навчання щорічно, 32,7 % (72 осіб) вважає, що це достатньо робити раз на три роки, 7,3 % (16 осіб) - раз на п'ять років, і 0,9 % (2 респондента) - раз на десять років. І лише 6,4% (14 осіб) погоджуються із твердженням про те, що достатньо пройти подібне навчання один раз в житті – перед отриманням дозволу на володіння вогнепальною зброєю. Таким чином, видається, що цей підхід варто було б змінити в досліджуваних законопроектах.

Разом із тим для формування культури поводження зі зброєю, окрім проходження відповідних курсів її власникам, доцільно започаткувати відповідні ознайомчі курси і для найменших українців (дітей дошкільного віку), які в процесі гри також можуть навчитися правильному поводженню з вогнепальною зброєю. Варто відзначити, що старшокласники і сьогодні в Україні проходять загальною теоретичну підготовку і вивчають будову зброї за шкільною програмою, проте видається, що уроки, на яких би розглядалися види вогнепальної зброї та її складові, а також кейси, які б навчали підлітків, яких дій із нею варто уникати, мають бути започатковані і для учнів початкової, а також середньої школи. Оскільки культура поводження із цивільною зброєю потребує появи відповідних соціальних норм та норм серед українців, то варто зазначити, що їх побудова можлива лише через впровадження відповідної політики самою державою. Побудувати таку культуру можна не лише через освітні програми, але й через просвітницьку діяльність, яка має здійснюватися на телебаченні та радіомовленні, а також шляхом залучення громадських організацій та певних осіб (працівників поліції, учасників цієї війни тощо).

Висновки та пропозиції. Отож, аналіз ситуації, яка склалася, дозволяє зробити кілька важливих висновків: 1) в Україні ще з 2014 р. гостро стоїть потреба прийняття закону про обіг цивільної вогнепальної зброї. Нині ж, з початком повномасштабної війни, поява такого закону є вкрай необхідним. Такий крок дозволив би не лише створити сприятливі умови для вдалого громадського спротиву окупантам у воєнний час, але й створив би умови для ефективного захисту життя та здоров'я, а також власності, від суспільно небезпечних посягань у мирний час; 2) результати проведеного опитування серед українців свідчать, що з початком війни переважна більшість респондентів виступають за необхідність прийняття в Україні спеціального закону, який би надав право цивільним особам вільно володіти і користуватися вогнепальною зброєю. Водночас більшість опитаних вважають, що в Україні відсутня культура поводження з вогнепальною зброєю, тому власникам вогнепальної зброї

потрібно проходити навчання щорічно або хоча б раз на 3 роки, що варто врахувати авторам законопроектів № 5708 та № 5708-1; 3) більш прогресивними є положення законопроекту № 5708-1, бо ним передбачається надання права на володіння цивільними особами, у т. ч. і короткоствольною вогнепальною зброєю (пістолетами та револьверами). Проте як свідчать результати проведеного нами опитування, суспільним настроєм більш відповідатиме прийняття законопроекту № 5708, норми якого передбачено право на володіння лише окремими категоріями вогнепальної зброї. Разом із тим, це може стати першим кроком на шляху подальшого розширення права на володіння цивільною вогнепальною зброєю в Україні; 4) для того щоб досягти позитивного соціального ефекту вже зараз потрібно почати активно формувати високу культуру володіння цивільною вогнепальною зброєю серед населення через освітні програми та просвітницьку діяльність.

Література

1. Жванко Ю.П. Особливості правового регулювання обігу зброї у країнах Європейського Союзу. *Наука і правоохорона*. 2018. №3(41). С. 22–28.
2. Лісовський Б. Легалізація зброї в Україні: за і проти. *Голос України*. 06.04.2021. URL: <http://www.golos.com.ua/article/344255> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).
3. Про право на цивільну вогнепальну зброю : Проект Закону від 25.06.2021 р. № 5708. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27190> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).
4. Про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю : Проект Закону від 13.07.2021 № 5708-1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27343> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

5. Мартинець С. Резніков: У Києві роздали 18 тис. автоматів, на підході зброя від Заходу. 2022. *Сьогодні.ua*. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/reznikov-v-kieve-razdali-18-tys-avtomatov-na-podhode-oruzhie-ot-zapada-1605245.html> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).
6. Жукова Л. У Києві роздали 25 тисяч автоматів і 10 мільйонів патронів. 26.02.2022. *РБК-Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/styler/kieve-razdali-25-tysyach-avtomatov-10-millionov-1645886361.html> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).
7. Роблять «їжаки», видають автомати містянам – як Запоріжжя готується «зустрічати» окупантів. 27.02.2022. *5 канал*. URL: <https://www.5.ua/regiony/robliat-izhaky-vydaiut-avtomaty-mistianam-iak-zaporizhzhia-hotuietsia-zustrichaty-okupantiv-269527.html> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).
8. Синицька Д. З початку масштабного наступу військ РФ на Полтавщини вилучили 70 одиниць зброї та 5000 боєприпасів. *Інтернет-видання «Полтавщина»*. 2022. URL: <https://poltava.to/news/65573/> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).
9. Президент Зеленський: "На руках українців мільйони одиниць зброї, її обіг – питання діалогу і дискусій". Українська асоціація власників зброї. 2022. URL: https://zbroya.info/uk/blog/21783_prezident-zelenskii-na-rukakh-ukrayintsiv-milioni-odinitis-zbroyi-yiyi-obig-pitannia-dialogu-i-diskusii/ (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).
10. Шумейко Т.А. Перспективи правового регулювання цивільного обігу вогнепальної зброї в Україні в контексті Директиви Європейського парламенту і Ради № 91/477/ЄЕС. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2021. №32. С. 63-68. URL: (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).
11. Україна у фокусі: соціологічні виміри. Соціологічна група «РЕЙТИНГ». 2017. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraina_

v_fokuse_sociologicheskie_izmereniya.html (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

12. Українці хочуть урегулювання права носіння зброї та почуваються досить відповідальними для цього – опитування. Агентство "Інтерфакс-Україна". 2021. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/press-conference/721526.html> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

13. Губар О. У Німеччині посилили вимоги до власників вогнепальної зброї. DW.com. 2019. URL: <https://www.dw.com/uk/> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

14. Додаткові положення чинних правил контролю за зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами: Закон ФРН від 18.04.1975 р. № 110. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1975-04-18;110#> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

15. Зуров Ф.Ф. Досвід зарубіжних країн щодо легалізації вогнепальної зброї та запровадження її в Україні. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 трав. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 132-134.

16. Орловський Б. М. Легалізація зброї як одна із гарантій забезпечення громадянам права на необхідну оборону. 72 наук. конф. професорсько-викладацького складу і наукових працівників ЕПФ Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, 29.11-01.12.2017). Одеса: Фенікс, 2017. С. 60-63. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/11607/1/60-63.pdf> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

17. Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (укр/рос) : Протокол; ООН від 31.05.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_792 (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

18. Про затвердження Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України : Наказ; Адміністрація Держкордонслужби від 21.10.2003 № 200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0963-03> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

19. Про затвердження Інструкції з організації забезпечення, зберігання та експлуатації озброєння в Національній поліції України : Наказ; МВС України від 11.10.2018 № 828. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1249-18> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

20. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами : Постанова Верховного суду України від 26.04.2002 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0003700-02>(дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

21. Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВСУ. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74475834> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

22. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВСУ. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78628039> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

23. Boine C., Siegel M., Ross C.. What is gun culture? Cultural variations and trends across the United States. *Humanit Soc Sci Commun.* 2020 №7. С. 21. <https://doi.org/10.1057/s41599-020-0520-6> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

24. Experiment Tests Children's Knowledge of Gun Safety. URL: <https://www.wtvm.com/story/4849475/experiment-tests-childrens-knowledge-of-gun-safety/> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

25. Культура поводження зі зброєю. Українська асоціація власників зброї. 2011. URL: https://zbroya.info/uk/blog/993_kultura-povodzhennia-zi-zbroieiu/ (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

26. Dicker R. Experiment Puts Eight Young Kids in Room With Gun. U.S. News & World Report L.P. URL: <https://www.usnews.com/news/articles/2016-03-01/gun-experiment-tests-kids-behavior-around-firearms> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БОЖКО ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного, адміністративного,
екологічного та трудового права
Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого.

БРАЖНИК АНДРІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права та кримінально-правових
дисциплін Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
член Всеукраїнської громадської організації «Асоціація
кримінального права», адвокат.

СТАРОКОЖКО ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА

студентка 2 курсу
Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого.

ГУБАНОВА ОЛЬГА ВАЛЕРІЇВНА

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного, господарського і фінансового права
Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
медіатор.

ЗУБ ОЛЕКСІЙ ЮРІЙОВИЧ

асистент кафедри цивільного, господарського і фінансового права Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого, адвокат.

КОЗАЧЕНКО АНАТОЛІЙ ІВАНОВИЧ

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри
теоретико-правових дисциплін Полтавського
юридичного інституту Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого.

КУЦЕПАЛ СВІТЛАНА ВІКТОРІВНА

доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретико-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік Української академії наук.

МІХАЙЛІЧЕНКО ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
член Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права», старший науковий співробітник лабораторії дослідження проблем національної безпеки в сфері громадського здоров'я НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України.

ЗАБУГА ЮЛІЯ ЮРІЇВНА

кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
член Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права», старший науковий співробітник лабораторії дослідження проблем національної безпеки в сфері громадського здоров'я НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України.